



## SOSYAL HAKLARIN ANAYASA MAHKEMESİ TARAFINDAN BİREYSEL BAŞVURU YOLUYLA KORUNABİLME İMKÂNI: İNSAN HAKLARININ BÜTÜNLÜĞÜ İLKESİ ÇERÇEVESİNDE BİR İNCELEME

*The Protection of Social Rights by the Constitutional Court Through Individual Application: An Analysis Based on the Principle of the Indivisibility of Human Rights*

**Prof. Dr. Nihat BULUT\***

### ÖZET

1982 Anayasası'nda 2010 yılında yapılan değişiklikle Anayasa Mahkemesinin (AYM) görev alanı içine bireysel başvuru da dâhil edilmiştir. Hak ve özgürlüklerin korunması açısından önemli olan bu düzenleme, bireysel başvurulara konu bakımından önemli bir sınırlamayı da beraberinde getirmiş ve sosyal hakları kapsam dışında bırakmıştır. Esasında bu durum Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) sisteminin de bir özelliğidir. Fakat AİHS sadece kişisel ve siyasal hakları güvence altına alan bir belge olsa da Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) önüne sosyo-ekonomik nitelikte şikâyetler gelmiştir. Mahkeme başlangıçta sosyal hakları AİHS'deki hakların kapsamına yerleştirmeyi reddetmiş ancak sonraki süreçte, kişisel ve siyasal haklar ile sosyal ve ekonomik hakların birbirinden ayrı olduğu şeklindeki anlayışta ısrarcı olmaktan vazgeçmiştir. Çalışmada AİHM'nin bu tutumu genel olarak ele alındıktan sonra AYM'nin bireysel başvuru usulünde benzer bir yolu izleyip izlemediği meselesi irdelenmektedir. Ama öncesinde sosyal hakların diğer hak kategorileri karşısındaki

\* İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı, nihat.bulut@medipol.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7318-0466.

ayrıksı durumuna ve bu ayrıksı duruma rağmen bunların da etkili denetim mekanizmalarına dahlini sağlayan temel ilkelere, hakların bütünlüğü ve insan haklarına bütüncül yaklaşım prensiplerine değinilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Hakların bütünlüğü, pozitif yükümlülük, sosyal haklar, medeni ve siyasi haklar

## **ABSTRACT**

The 2010 amendment to the 1982 Constitution incorporated individual application mechanism into the jurisdiction of the Constitutional Court. While this amendment constitutes a significant step in the protection of rights and freedoms, it also introduced an important limitation on the subject matter of individual applications, excluding social rights from its scope. In essence, this is also a feature of the European Convention on Human Rights (ECHR) system. However, even though the ECHR is a document that primarily safeguards civil and political rights, the European Court of Human Rights (ECtHR) has received complaints of a socio-economic nature. The Court initially refused to include social rights within the scope of the ECHR, but subsequently stopped insisting on a distinction between civil and political rights and social and economic rights. This study addresses the general stance of the ECtHR and then examines whether the Constitutional Court adopts a similar approach in the individual application procedure. Prior to this, the analysis focuses on the distinctive status of social rights vis-à-vis other categories of rights, as well as the fundamental principles that ensure their inclusion in effective judicial review mechanisms despite this distinctive status, the principles of the indivisibility of rights and the integrated approach to human rights.

**Keywords:** Indivisibility of rights, positive obligation, social rights, civil and political rights.

## I. GİRİŞ

1982 Anayasası'nda 2010 yılında yapılan değişiklikle Anayasa Mahkemesinin görev alanı içine bireysel başvuru da dâhil edilmiştir. Buna göre, “Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir” (mad. 148/3). Bu hükmü uygulamaya taşıyan 6216 sayılı Kanun ise “Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve buna ek Türkiye'nin taraf olduğu protokoller kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir” (md. 45/1) diyerek Türkiye'nin taraf olmadığı ek protokollerdeki haklara da vurgu yapmış ve bunları da kapsam dışında tutmuştur<sup>1</sup>.

Hak ve özgürlüklerin korunması açısından önemli olan bu düzenleme, bireysel başvurulara konu bakımından önemli bir sınırlamayı da beraberinde getirmekte ve sosyal hakları kapsam dışında bırakmaktadır. Esasında bu durum AİHS sisteminin de bir özelliğidir. Bilindiği gibi AİHS de sadece kişisel ve siyasal hakları güvence altına alan bir belge özelliği taşımaktadır.

Fakat AİHS sadece kişisel ve siyasal hakları güvence altına alan bir belge olsa da AİHM önüne barınma, sağlık, çalışma ve sosyal güvenlik alanlarına ilişkin sosyo-ekonomik nitelikte şikâyetler geldiği; Mahkeme'nin başlangıçta sosyal hakları, AİHS'deki hakların kapsamına yerleştirmeyi reddettiği ancak sonraki süreçte, kişisel ve siyasal haklar ile sosyal ve ekonomik hakların birbirinden ayrı olduğu şeklindeki anlayışta ısrarcı olmaktan vazgeçtiği görülmektedir<sup>2</sup>.

Çalışmada AİHM'in bu tutumu genel olarak ele alındıktan

- 
- 1 Bkz. Hamdemir, B. (2018). *Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru*, 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yay., s. 180 vd.
  - 2 Arslan Öncü, G. (2022). *Sosyal Devlet ve Küreselleşme Ekseninde Haksız İşten Çıkarılmama Hakkı UÇÖ-(GG) ASŞ-AİHS*, İstanbul: On İki Levha Yay., s. 193.

sonra AYM'nin bireysel başvuru usulünde benzer bir yolu izleyip izlemediği meselesi irdelenecektir. Ama öncesinde sosyal hakların diğer hak kategorileri karşısındaki ayrıksı durumuna ve bu ayrıksı duruma rağmen bunların da etkili denetim mekanizmalarına dahilini sağlayan temel ilkelere, hakların bütünlüğü ve insan haklarına bütüncül yaklaşım prensiplerine değinilecektir.

Çalışmanın amacı AYM'nin sosyal hakları medeni ve siyasi hakların içine yerleştirerek dolaylı da olsa koruduğunu ve bu korumanın cesur bir tavırla biraz daha geliştirilebileceğini ortaya koymaktır. Bunun özellikle bireysel başvuru yolunun kabulüyle birlikte ortaya çıkan hak temelli yaklaşımı daha da anlamlı kılacağı söylenebilir. Çünkü bireysel başvuru yolu niteliği gereği Anayasa'nın yorumunda somut olay bağlamında ve hak temelli bir incelemeyi gerektirse de bireysel başvurunun konu bakımından sınırlı olması, Anayasa'nın yorumuna etkisini sınırlamaktadır<sup>3</sup>. Sosyal hakların bir şekilde kapsama dâhil edilmesi, bu sınırlamanın aşılması ve hak temelli yorumun tamamlanması bağlamında önemlidir.

## II. SOSYAL HAKLARIN AYRIKSI DURUMU

Sosyal haklar, toplumun güçsüz kesimlerinin insan onuruna uygun bir yaşam standardının altına düşmemeleri için devletin önlemler alması ya da doğrudan edimde bulunması yoluyla gerçekleştirilen haklardır. Özü itibarıyla toplumsal eşitsizliklerden kaynaklanan sakıncaları gidermeye yönelik bu haklar, taşınmış oldukları özellikler dolayısıyla hem kişisel ve siyasal haklardan hem de bazı ulusal ve uluslararası insan hakları belgelerinde birlikte anıldıkları ekonomik ve kültürel haklardan ayrılır. Bilhassa ekonomik açıdan güçsüz kesimlerin korunması amacına yönelmeleri ve esas itibarıyla devlete ekonomik kaynaklarını harekete geçirme yükümlülüğü yüklemeleri, bunları diğer haklardan farklı kılar<sup>4</sup>. Eğitim hakkı,

---

3 Eren, A. (2016). "Hukuki Yorum Yöntemleri Açısından Bireysel Başvuru Kararlarının Anayasanın Yorumuna Etkileri", *Anayasa Yargısı Dergisi*, C. 33., s. 234.

4 Tanör, B. (1978). *Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar*, İstanbul: May Yay., s. 92; Uygun,

sağlık hakkı, çalışma hakkı, konut hakkı, ücrette adaletin sağlanması ve asgari ücret, sosyal güvenlik hakkı, beslenme hakkı ve bazı toplumsal kesimlerin (engelliler, çocuklar, yaşlılar...) korunması çerçevesinde devlete yüklenen yükümlülükler bu bağlamda zikredilebilir<sup>5</sup>.

Esasında sosyal haklar, ortaya çıkış süreci bağlamında ilk kuşak haklar olarak nitelenen kişisel ve siyasal hakları izleyen, bir anlamda onların bıraktığı boşluğu dolduran, dahası klasik özgürlük anlayışını dönüştüren haklardır<sup>6</sup>. Ancak bu haklar, diğer hak kategorileriyle karşılaştırıldığında, sınırlama sistemi açısından daha dezavantajlı bir durumdadır. Düzenlemelere bakıldığında, sosyal haklar alanında hak türlerinin yer aldığı maddelerdeki özel sınırlama sebeplerinin yanında, devletin bu alandaki görevlerine ilişkin genel bir sınırlama nedeninin yer aldığı görülür. Gerek ulusal gerekse uluslararası belgelerde yer alan bu sınır, mali kaynakların yeterliliği ile ifade edilmektedir<sup>7</sup>. Sosyal hakların büyük çoğunluğunun devletin olumlu edimine ihtiyaç duyduğu, örneğin eğitim hakkının gerçekleşmesinin devletin okul yapmasına, sağlık hakkının işlerlik kazanmasının hastane inşasına bağlı olduğu dikkate alındığında, bu hakların gerçekleşmesinin mali kaynakların yeterliliğine bağlanması anlaşılabilir. Ancak ölçüt, devlete sınırlama bakımından önemli bir imkân tanımış olsa da yükümlülüklerden bütünüyle kaçınma fırsatını vermez. Mali kaynakların yeterliliğine bağlanan husus; ödevlerin yerine getiriliş ölçüsü, uygulanış derecesidir<sup>8</sup>.

---

O. (2000). İnsan Hakları Kuramı, içinde Tankuter, K. (Ed.), *İnsan Hakları*, İstanbul: Yapı Kredi Yay., s. 23; Akilloğlu, T. (1995). *İnsan Hakları*, Ankara: AÜSBF İnsan Hakları Merkezi Yay., s. 147-148; Bulut, N. (2009). *Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar*, İstanbul: On İki Levha Yay., s. 61.

5 Ancak mali kaynakların harekete geçirilme yükümlülüğü sosyal hakların tümü için geçerli değildir. Sendika hakkı, toplu sözleşme hakkı, grev hakkı gibi sosyal haklar, devletin konumu bakımından negatif statü haklarıyla aynı özelliği gösterir.

6 Akad, M., Dinçkol, B. ve Bulut, N. (2023). *Genel Kamu Hukuku*, İstanbul: Der Yay., s. 292 vd.

7 Bulut, N. (2009). s. 97 vd.

8 Bu noktada mali kaynakların yeterliliği ölçütünün, sendika hakkı ve grev hakkı gibi negatif özellik arz eden sosyal hakları kapsamadığını hatırlamak gerekir. Öte yandan, yaşam hakkı gibi çok önemli temel haklarla ilişkilendirilebilecek sosyal

Öte yandan sosyal haklar hem ulusal hem de uluslararası düzeyde kişisel ve siyasal haklara göre daha zayıf bir koruma mekanizmasına sahip olmuştur. Sözgelimi BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin getirmiş olduğu koruma mekanizması ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin öngördüğü koruma mekanizması arasında, birincisi lehine bariz bir fark vardır<sup>9</sup>. Aynı durum, bilhassa toplu şikâyet usulüyle sosyal hakların korunması konusunda nispi bir gelişme sağlasa da Avrupa Konseyi bünyesinde hazırlanmış olan Avrupa Sosyal Şartı bakımından da geçerlidir<sup>10</sup>. Spesifik insan hakları ihlallerinin mağdur bireyler tarafından yetkili organlar önünde görülebilmesini öngören ve bu yönüyle etkili bir denetim yolu olan bireysel başvuru sistemi, sosyal haklar bakımından muğlak ve zayıf bir biçimde düzenlenmiştir<sup>11</sup>. Koruma düzeylerindeki farklılık, genellikle sosyal hakların mali kaynaklarla ilişkisine dayanılarak açıklanmakta ise de durumu liberal anayasaların ideolojik tercihleri doğrultusunda değerlendirmek mümkündür.

Fakat koruma düzeyindeki farklılığa rağmen özellikle AİHM kararlarıyla makasın daraldığı ve sosyal hakların daha etkili bir biçimde korunmasının imkân dahiline girdiği söylenebilir. Bunu sağlayan düşünsel temel ise hakların bütünselliği ve insan haklarına bütüncül yaklaşım ilkeleridir.

### III. HAKLARIN BÜTÜNSELLİĞİ VE İNSAN HAKLARINA BÜTÜNCÜL YAKLAŞIM

#### A. GENEL OLARAK HAKLARIN BÜTÜNLÜĞÜ İLKESİ

İnsan hakları bütündür, birbirini tamamlar, birbirinin

---

hakların da bu kıstasa göre sınırlandırılmayacağı kabul edilmektedir. AYM de devletin, sosyal güvenlik hakkı ve sağlık hakkı gibi, yaşama hakkı ile bağlantılı olan sosyal hakların gerçekleştirilmesi konusunda mali kaynakların yetersizliği gerekçesine sığınamayacağına işaret etmiştir. AYM, E.1990/27, K.1991/2, 17/1/1991.

9 Ertan, İ. M. (2015). *Sosyal Hakların Uluslararası Korunması ve Avrupa Sosyal Şartı Sistemi*, İstanbul: Beta Yay., s. 62 vd.

10 a.g.e. s. 122 vd.

11 Algan, B. (2008). *Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması*, Ankara: Seçkin Yay., s. 310.

“sine qua non”u, yani “olmazsa olmaz” şartıdır<sup>12</sup>. Bu ilke çerçevesinde siyasal iktidara düşen görev, bir bütün olarak hak ve özgürlüklerin işlerliğini sağlayacak ortamı hazırlamaktır. Çünkü insan hakları arasında bir kısmını çıkarmak veya ihmal etmek bu bütünlüğü bozar ve diğer hakları da anlamsız hâle getirir. Dahası insan onurunu zedeler.

Bu bağlamda, örneğin sosyal hakların, kişisel hakların ve siyasal hakların gerçek anlamda kullanılabilmesi için zorunlu haklar olduğu söylenebilir. Hak ve özgürlüklerin gelişim süreci de bunu kanıtlamaktadır. Başlangıçta baskı yokluğu ya da bedence ve ruhça bağımsız olma şeklinde anlaşılan “özgürlük” kavramı, daha sonra siyasal haklar dolayısıyla devlet yönetimine katılımı da içerir hâle gelmiş; ardından sosyo-ekonomik koşulların zorluklarının böyle bir özgürlük anlayışını soyut ve anlamsız kıldığı gerekçesiyle sosyal haklar çerçevesinde insan onurunun daha etkili bir biçimde korunması gündeme alınmıştır<sup>13</sup>.

Görüldüğü gibi burada kilit kavram insan onuru kavramıdır. İnsanın kişi olarak en yüksek akli ve ahlaki değerlerin, dokunulmaz, kaybedilmez bir öz değer sahibi olduğunu deyimleyen insan onuru; insanın özü, öz değeri ve doğası anlamına gelir<sup>14</sup>. Bu, öyle bir gerçekliktir ki ispata gerek duymaz. İnsan başka bir gerekçeye ihtiyaç olmaksızın sırf insan olması dolayısıyla kendisine saygı duyulması gereken bir canlı olarak kabul edilir. İnsan onuru her türlü toplumsal, siyasal ve hukuksal müdahaleye karşı öne sürülebilir özellik taşıyır<sup>15</sup> ve yüzden de ayırım gözetmeksizin bütün hak ve özgürlüklerin temeli sayılır.

Hukuki perspektiften bakınca insan onuru, insanın ne du-

---

12 Akad, M. (1984). *Teori ve Uygulama Açısından 1961 Anayasasının 10. Maddesi*, İstanbul: İÜHF Yay., s. 63.

13 Bulut, N. (2009). s. 25.

14 Şimşek, O. (1999). *Anayasa Hukukunda İnsan Onuru Kavramı ve Korunması*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 65.

15 Doğan, İ. (2005). “Alman Öğretisinde İnsan Onuru ve Güncel Sorunlar Hakkında Kısa Bir Giriş”, *S.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 13., S. 2., s. 53.



rumda, hangi şartlar altında bulunursa bulunsun sırf insan oluşunun kazandırdığı değer tanınmasını ve sayılmasını anlatır. Bu, öyle bir davranış çizgisidir ki ondan aşağı düşünce, muamele ona muhatap olan insanı, insan olmaktan çıkarır. Kuşkusuz insan onurunun korunması, insan haklarını bir bütün olarak, ayırım gözetmeksizin uygulamaya taşımakla, insanı toplumsal koşulların meydana getirdiği her türlü baskıdan kurtarmakla, dahası ona kendini geliştirme fırsatı vermekle mümkündür. Aksi bir ortamda, gerçek özgürlükten söz etmek mümkün değildir<sup>16</sup>.

Çağdaş insan hakları belgeleri bu amaçla hak ve özgürlükleri fonksiyonlarına göre tasnif etmişler ve her bir kategoriyle insanın bir yönünü korumayı hedeflemişlerdir. Bu çerçevede kişisel haklar (negatif statü hakları), kişinin devlet tarafından aşılamayacak ve dokunulamayacak özel alanının sınırlarını çizen ve bireyin maddi ve manevi varlığını koruyan özgürlüklerdir. Düşünce özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü, kişi güvenliği ve konut dokunulmazlığı gibi özgürlükler bu bağlamda değerlendirilmekte ve bunların devlete sadece bir karışmama ve gölge etmeme ödevi yüklediği kabul edilmektedir. Sağlık hakkı, eğitim hakkı, sosyal güvenlik hakkı gibi sosyal ve iktisadi haklar (pozitif statü hakları) ise vatandaşlara devletten olumlu bir davranış, bir hizmet ve yardım isteme hakkını tanıyan ve bunun karşılığında devlete sosyal alanda belirli görevler ve fonksiyonlar yükleyen haklardır<sup>17</sup>.

Sonuçta, bütün bu hak ve özgürlükler bir araya gelerek insanın korunması ve kendini geliştirmesi amacına hizmet ederler. Böyle bir amaç, her şeyden önce, siyasal iktidarın sınırlandırılmasını gerektirir. Konuya tarihsel açıdan yaklaşıldığında, insan hakları doktrininin insanın değerinden yola çıktığı, bu değer özgür olmayı gerektirdiğini vurguladığı ve bu uğurda siyasal iktidarın sınırlandırılmasını esas aldığı görülür.

---

16 Bulut, N. (2009). s. 57.

17 Bulut, N. (2001). "4709 Sayılı Kanun'la Yapılan Anayasa Değişikliği Çerçevesinde Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanması Rejiminin Birey Devlet İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi", *AÜEHFD*, C. 5., S. 1-4., s. 38-39.

Amaç, bireyin seçtiği amaçlar doğrultusunda kendi yargısına göre eylemde bulunmasını sağlamaktır. Bu, insan onurunun doğal bir sonucudur. Devlet ise bu amacı sağlamaya yönelik bir araçtır. Dolayısıyla birey devlet ilişkisinde önceliği alması gereken unsur bireydir<sup>18</sup>.

Elbette insan haklarıyla iktidar arasındaki ilişki sadece iktidarın sınırlandırılmasından ibaret değildir. Çağdaş insan hakları anlayışı çerçevesinde siyasal iktidar, insan haklarının gerçekleştirilmesi ve böylece özgürlüğün sağlanması yönünde görevler üstlenmek durumundadır. Çünkü siyasal iktidarı sınırlandırmak, devleti hukuka bağlayıp vatandaşların kişisel ve siyasal haklarını garanti altına almak, insan onurunu korumak için şart olmakla beraber yeterli değildir. İnsanı içinde bulunduğu somut sosyo-ekonomik koşullar içinde düşünmek, onu maddi ve manevi yönüyle bir bütün olarak ele almak ve ona öylece değer atfetmek gerekmektedir. Bu ise toplumda yoksul ve muhtaç insanlara devletçe yardım edilerek onlara insan onuruna yaraşır asgari bir düzeyin sağlanması ve böylece sosyal hakların gerçekleştirilmesi ile mümkündür<sup>19</sup>.

Sonuçta her bir hak temelde insan onurunu temsil eder. Bu itibarla da her bir hakkın bütün içerisinde ayrı bir misyonu vardır. İnsan onuru çığnennemeksizin hak ve özgürlüklerin önem derecesi bağlamında bölünmesi mümkün değildir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası şartlarında Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi (EİHB) birinci ve ikinci kuşak hakları bir arada düzenlemiştir. Fakat modern insan hakları anlayışına damga vuran liberal gelenek ve bunun siyasal yansıması olan liberal demokrasiler birinci kuşak hakları ön plana çıkardı. Hatta bu gelenek içinde sosyal hakların gerçekten hak olup olmadıkları bile tartışıldı<sup>20</sup>. Sonuçta sosyal haklar hem anaya-

---

18 17 ve 18. yüzyıllarda çeşitli düşünürler tarafından ortaya konan bu anlayışın 1789 Fransız Devrimi ile somutlaştığı ve bireye siyasal iktidar karşısında özerk alanın tanınmasını ifade ettiği bilinmektedir. Bkz. Ağaogulları, M. A. (1989). "Fransız Devriminde Birey Devlet İlişkisi (1789-1794)", *AÜSBFD*, C. 44., S. 3-4., s. 195.

19 Bulut, N. (2009). s. 23.

20 a.g.e. s. 62 vd.

salarda hem de uluslararası insan hakları belgelerinde yerini aldı fakat hak kategorileri arasındaki önem sırası her zaman hissettirildi. Ancak yine aynı dönemde insan haklarını sosyalist zaviyeden ele alan görüşler, sosyal hakların ihmal edilmesinin birinci kuşak hakları kâğıt üzerinde bıraktığını iddia ettiler. Kuşkusuz tartışmanın tam anlamıyla bitmesi mümkün değildi ancak sosyal haklar konusundaki ihmalin ekonomik açıdan daha gelişmiş görünen Batı demokrasilerini bile zorlaması mümkündü. Tam da böyle bir ortamda EİHB'nin kabulünün 20. yılında kabul edilen 1968 tarihli Tahran Bildirisi, insan haklarının bütünselliğine referans yapmış ve ekonomik ve sosyal hakların kilit haklar olduğunu vurgulamıştır. 1993 Viyana Bildirisi ve Eylem Planında ise insan haklarının bütünlüğü ilkesi çok kuvvetli ifadelerle yer bulmuştur: *"Tüm insan hakları evrensel, bölünmez ve birbirine bağımlı ve birbiriyle ilişkilidir. Uluslararası toplum, insan haklarına küresel olarak adil ve eşit bir şekilde, aynı temelde ve aynı vurguyla muamele etmelidir. Ulusal ve bölgesel özelliklerin ve çeşitli tarihi, kültürel ve dini geçmişlerin önemi akıldan tutulmalıdır, ancak siyasi, ekonomik ve kültürel sistemlerinden bağımsız olarak tüm insan haklarını ve temel özgürlükleri geliştirmek ve korumak Devletlerin görevidir."* 1993 Viyana Konferansı sonrasında insan hakları dünya konferanslarında ve BM'nin Genel Kurul ve İnsan Hakları Konseyi gibi organlarının kararlarında insan haklarının bütünselliği ilkesi teyit edilmiştir. 1997 tarihli Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların İhlaline Dair Maastricht Rehber Kurallarında yer alan *"Tüm insan hakları evrensel, bölünmez ve birbirine bağımlı ve birbiriyle ilişkilidir"* ifadeleri bunun kanıtıdır<sup>21</sup>.

## B. AİHM'İN BÜTÜNCÜL YAKLAŞIMI

Yukarıda da vurgulandığı gibi insan haklarının bütünlüğü ilkesi, insan haklarının aynı amaca yönelmiş olmalarını ve bu çerçevede birbirini tamamlamalarını, birbirine bağımlı ve bölünmez olmalarını ifade eder. İlkenin kabulü insan haklarından bir kısmının ikincilleştirilmesini ve aralarında bir hiyerar-

---

21 İnsan hakları belgelerinde bütünsellik ilkesinin kabulü konusunda bkz. Arslan Öncü, G. (2022). s. 81 vd.

şi bulunduğu savını dışlar. İnsan haklarının bölünmez olduğu gerçeğinin uluslararası insan hakları kurumları tarafından vurgulanması ve sosyal hakların medeni ve siyasal hakların korunması için oluşturulmuş etkili koruma mekanizmalarına dâhil edilmesi hakların bütünlüğü ilkesinin pratiğe geçirilmesi çabasıdır ve buna “bütüncül yaklaşım” adı verilmektedir<sup>22</sup>.

BM Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi’nin denetim organı olarak görev yapan İnsan Hakları Komitesi’nin sosyal haklardan bazılarını (sendika hakkı, beslenme hakkı, sağlık hakkı, sosyal güvenlik hakkı) Sözleşme’de yer alan haklar kapsamında koruduğu görülmektedir<sup>23</sup>. AİHM de aşağıda vurgulanacağı gibi, ekonomik ve sosyal hakları AİHS’de yer alan hakların kapsamına yerleştirerek korumaktadır.

Haklar arasında geçirgenlik olduğu kabulüne dayanan bütüncül yaklaşım, medeni ve siyasal haklarla sosyal haklar arasında su geçirmez bir ayırım bulunmadığını, daha somut bir deyişle hakların iç içe geçtiğini ve birinin diğerinin kapsamına dâhil edilebileceği gerçeğini deyimler ancak bu geçirgenliğin, iç içe geçmişliğin öznesi medeni ve siyasi haklardır; yaklaşımın temeli, medeni ve siyasi haklara içkin sosyo-ekonomik unsurlar olduğu düşüncesidir<sup>24</sup>.

AİHM, ilk kez 1979 tarihli *Airey v. İrlanda* kararında AİHS’de güvence altına alınan haklar ile sosyal haklar arasında su geçirmez bir ayırım olmadığını belirtmiştir. Bu davada *Airey*, kendisine karşı şiddet uygulayan alkolik kocasından boşanmak istemiş, ancak bir avukat tutacak parası olmadığı için gerekli hukuki işlemleri başlatamamıştır. Başvuranın adli yardım talebi ise uyuşmazlık ceza yargısına ilişkin olmadığı için reddedilmiştir. Ancak Mahkeme usule ilişkin güvencelerin önemini vurgulayarak ücretsiz adli yardım hakkının hukuk davalarında da ileri sürülebileceğine karar vermiştir. Dolayısıyla AİHM, ulusal hukuk sistemi için önemli mali-

---

22 a.g.e. s. 95; Karan, U. (2007). “Sosyal Hakların Güçlendirilmesi Açısından Bir İmkân: Bütüncül Yaklaşım”, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 40., S. 3., s. 32.

23 Bkz. Ertan, İ. M. (2015). s. 45-53; Karan, U. (2007). s. 45-48.

24 Arslan Öncü, G. (2022). s. 195.

yetlere yol açacak olsa da davanın ya da usulün karmaşıklığı gibi nedenlerle yasal temsilin zaruri görüldüğü durumlarda, mahkemeye etkili erişim sağlanabilmesi adına adli yardımın Sözleşme'nin koruma sistemi için vazgeçilmez olduğunu ifade etmiştir<sup>25</sup>.

Mahkeme, sosyal ve ekonomik hakların daha fazla gerçekleştirilmesinin, büyük ölçüde söz konusu Devlette hüküm süren mali durumla alakasının farkında olduğunu vurgulamış ancak Sözleşme'nin düzenlediği alanlara ilişkin olarak bireyi gerçek ve somut bir şekilde korumak için tasarlandığının da altını çizmiştir. Mahkemeye göre “Sözleşme özünde medeni ve siyasi hakları öngörmüş ise de bunların çoğunun sosyal veya ekonomik nitelikte sonuçları vardır. Sosyal ve ekonomik haklar alanını Sözleşme'nin kapsadığı alandan ayıran su geçirmez bir bölünme yoktur”<sup>26</sup>.

Arslan'a göre “AİHM'in kimi sosyo-ekonomik haklara belli bir ölçüde koruma sağlamasını mümkün kılan, benimsediği yorum yöntemleri ve bunları pozitif yükümlülükler doktrini üzerinden okumasıdır. AİHM, AİHS'i günün koşullarında ve uluslararası hukuktaki gelişmelere göre yorumlanması gereken yaşayan bir belge olarak görmekte ve dinamik bir şekilde yorumlamaktadır. AİHM'in içtihat hukuku çerçevesinde yine bu yorum yöntemlerinin neticesinde geliştirdiği pozitif yükümlülükler<sup>27</sup> ve yatay etki<sup>28</sup> doktrinleri, sosyo-ekonomik hakların AİHS çerçevesinde korunabilmesinin teorik zemi-

---

25 Bayra, E. (2023). “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Yoluyla Sosyal ve Ekonomik Hakların Dolaylı Olarak Korunması Üzerine Değerlendirmeler”, *İstanbul Medeniyet Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 8., S. 1., s. 86.

26 Arslan Öncü, G. (2022). s. 194.

27 Pozitif yükümlülükler doktrini devletin sözleşmesel hak ve özgürlüklerin kullanılmasına müdahale etmemesinin, saygı göstermesinin yanında bir de bunları koruma ve nihayet gerçekleştirme yükümlülüğüne işaret etmektedir. Kaya, S. B. (2022). “İnsan Haklarında Devletin Pozitif Yükümlülüğü: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi Üzerine Bir Analiz”, *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 9., S. 1., s. 56.

28 Yatay etki doktrini ise devletin insan haklarını koruma yükümlülüğünün sadece devlet-birey arasındaki dikey ilişki ekseninde değil, aynı zamanda bireyler arası yatay ilişkileri de kapsadığını ifade etmektedir. Bayra, A. E. (2024), “İnsan Haklarının Yatay Etkisi: Temel Haklarının Korunma Düzeyi Bakımından Devletin Konumunu Yeniden Düşünmek”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, C. 41., S. 1., s. 202.

nini oluşturmaktadır”<sup>29</sup>.

AİHM, kimi zaman sosyal hakları usuli güvenceler bağlamında korumaktadır. Bu çerçevede AİHS’in özellikle adil yargılanma hakkını düzenleyen 6. maddesinin sağladığı usuli güvenceler, sosyal hakların Sözleşme kapsamında korunmasına imkân tanıyan bir teknik olarak öne çıkmaktadır. Yukarıda bahsi geçen *Airey davası* buna örnektir<sup>30</sup>. Bazen de AİHM sosyal hakları ayrımcılık yasağı bağlamında korumaktadır. Çünkü ayrımcılığa maruz kalmamak hem medeni haklar hem de sosyal haklar bağlamında temel bir talep olma özelliği taşımaktadır. Bu yüzden ayrımcılık sosyal ve ekonomik alanda meydana gelse bile kesinlikle ikinci dereceden bir mesele olarak görülmemekte ve bu kapsamda sosyal güvenlik ya da sosyal yardım hakkı gibi sosyal ve ekonomik haklar AİHS kapsamına maddi olarak korunmuyor olsa da Sözleşme çerçevesinde ayrımcılık yasağı bağlamında ele alınmaktadır<sup>31</sup>.

Yukarıda AİHM’in sosyal hakları medeni ve siyasi hakların kapsamına yerleştirerek koruduğu vurgulanmıştı. Bu çerçevede AİHM, çevresel tehditlerden korunma ve sağlık hizmetlerinin sağlanmasını AİHS madde 2’deki yaşam hakkı; barınma hakkı, devlet gözetimindeki kişilerin sağlığı, sosyal güvenlik ve sosyal yardım hakkını madde 3’teki işkence ve kötü muamele yasağı; konut hakkı, savunmasız bireylerin sosyal yaşantısının desteklenmesi ve sağlıklı bir çevrede yaşam hakkını da madde 8’deki özel hayat ve aile hayatının korunması bağlamında değerlendirmektedir<sup>32</sup>.

Hemen belirtelim ki AİHM, AİHS hükümlerini yorumlarken diğer insan hakları belgelerinin ve Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi ile ILO gibi organların kararların da kaynak olarak hesaba katmakta ve bu durum devletin pozitif yükümlülüklerini vurgulaması açısından teşvik edici olmak-

---

29 Arslan Öncü, G. (2022). s. 196.

30 Bayra, A. E. (2024). s. 86 vd.

31 a.g.e. s. 89.

32 Bkz. a.g.e. s. 90 vd.

tadır<sup>33</sup>. Fakat son tahlilde ekonomik ve sosyal hakların medeni ve siyasi hakların kapsamına yerleştirilerek korunması, doğrudan değil yansımali bir korumadır. Esasında korunan bir medeni ve siyasal haktır. Ancak bu hakkın korunması konusundaki yorumdan, dolaylı olarak sosyal haklar da yararlanmaktadır.

#### IV. ANAYASA MAHKEMESİNİN BİREYSEL BAŞVURU KARARLARINDA SOSYAL HAKLAR

##### A. KONU BAKIMINDAN REDDEDİLEN KARAR ÖRNEKLERİ

Anayasa Mahkemesinin bireysel başvuruları kabul etmeye başladığı dönemde AİHM içtihadı ağırlıklı olarak dolaylı da olsa sosyal hakları korumak şeklindeydi. Buna rağmen Yüksek Mahkemenin başlangıçta konuya mesafeli durduğunu gösteren örnekler mevcuttur. Anayasa Mahkemesi sosyal haklarla ilgili başvurulardan bazılarını konu bakımından bireysel başvuru hakkının kapsamında bulunmadığı gerekçeyle reddetmiştir.

Bu bağlamda dikkat çeken kararlardan ilki *ücrette adaletin sağlanmasına* ilişkindir. Tapu sicil müdürlüğünde şef olarak görev yapmakta iken tapu sicil müdürlüğü görevini yürütmek üzere vekaleten görevlendirilen başvuru, anılan görevden dolayı tarafına vekalet ücreti ödenmemesi üzerine açtığı davayı kaybetmiş ve verilen karar nedeniyle anayasal haklarının (mad. 10., 18., 40. ve 55) ihlal edildiği iddiasıyla bireysel başvuruda bulunmuştur<sup>34</sup>.

AYM, başvuruçunun iddiaların özü itibarıyla ücrette adaletin sağlanması hususu ile ilgili olduğunu belirtmiş ve Anayasa'nın 10. ve 40. maddelerine ilişkin iddiaları değerlendirmeyeceğini vurgulamıştır. 18. maddedeki zorla çalıştırma

---

33 Yücel Dericiler, Ö. (2014). AİHM İçtihatları Çerçevesinde Özel Hayata ve Aile Hayatına Saygı Gösterilmesi Hakkı Bağlamında Sağlık Hakkının Korunması, içinde *VI Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu*, İstanbul: Petrol-İş Yay., s. 368.

34 Halil Üstündağ, B. No: 2013/5062, 14/1/2014, § 15.

yasağının ihlali iddiasına dair ise özetle, “Üstlendiği müdürlük görevi ile başvuru alanının yetki ve sorumluluk alanı genişlemiş ise de, bu görev ile daha önce yürütmekte olduğu şeflik görevinin birbiriyle ilgisiz görevler olmadığı, eski görevi ile aynı mesaiye tabi olduğu, başvuru alanının müdür olarak görevlendirilmesinin anılan kadronun boş olmasından ve bu boşluk nedeniyle kamu hizmetinin yürütülmesine ilişkin oluşabilecek aksaklıkların önlenmesi ve giderilmesi amacıyla kaynaklandığı, daha önemlisi üstlendiği görevin başvurucuya makul olmayan, orantısız bir külfet yüklediği” gerekçeleriyle başvurucuya ayrıca bir ücret ödenmemesinin Anayasa bağlamında zorla çalıştırma olarak nitelendirilemeyeceği sonucuna varmıştır<sup>35</sup>.

Son olarak 55. maddenin ihlali iddiasını ele alan AYM, çalışanların yaptıkları işe uygun adaletli bir ücret elde etmelerinin Anayasa’nın 55. maddesinde güvence altına alınmış olduğunu vurgulamış ancak bu hakkın AİHS’de düzenlenen haklar arasında bulunmadığına dikkat çekmiştir: “Ücrette adaletin sağlanması hakkı, Anayasa ve AİHS ve buna ek Türkiye’nin taraf olduğu protokollerin ortak koruma alanına girmediğinden, konu bakımından Anayasa Mahkemesinin yetkisi dışında kalmaktadır”<sup>36</sup>.

Görüldüğü gibi AYM somut başvuru çerçevesinde müdürlük görevini vekaleten yürüten bir memurun, üstlendiği görevin gerektirdiği ilave ücreti alamamasını, medeni ve siyasi haklardan birisinin içine yerleştirememiş ve bu yüzden de konu bakımından yetkisizlik kararı vermiştir.

Ele alacağımız ikinci karar yine bir çalışanın *mali haklarına* ilişkindir. Başvurucu, 2007 yılında yüzbaşı rütbesine mahsus bekleme süresini tamamlamasına rağmen binbaşı rütbesine nasbının yapılmadığını, 2010 yılında binbaşı rütbesine nasbının yapılmasına rağmen fazladan beklediği üç senenin binbaşı rütbesinde geçen süreden sayılmadığını ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi nezdinde açtığı davanın reddedil-

---

35 §§ 28, 29.

36 § 35.



diğini belirterek Anayasa'da yer alan temel haklarının ihlal edildiğini ileri sürmüş ve mali haklarının verilmesi talebinde bulunmuştur. AYM, başvurucunun ihlal edildiğini ileri sürdüğü hakkın Anayasa'da güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerden AİHS ve buna ek Türkiye'nin taraf olduğu protokollerden herhangi birinin kapsamına girmediğini, dolayısıyla "konu bakımından yetkisizlik" nedeniyle kabul edilemez olduğuna karar vermiştir<sup>37</sup>.

Anayasa Mahkemesinin konu bakımından yetkisizlik nedeniyle kabul edilemez bulduğu bir diğer karar *sosyal güvenlik hakkına* ilişkindir. Başvurucu, İstanbul Halk Ekmek Un ve Unlu Maddeler Gıda San. ve Tic. A.ř.de genel müdür olarak görev yapmakta iken emekli keseneği esas aylığına (6400) ek göstergenin uygulanması istemiyle Sandığa yaptığı başvurunun reddi üzerine Ankara 6. İdare Mahkemesinde açtığı iptal davasının reddedildiğini, atamasının müşterek kararname ile yapılmaması nedeniyle (6400) ek göstergeden faydalanmamasının eşitlik ilkesine aykırı olduğunu belirterek Anayasa'nın 10. maddesinde düzenlenen kanun önünde eşitlik ilkesinin ve 60. maddesinde düzenlenen sosyal güvenlik hakkının ihlal edildiğini ileri sürmüştür<sup>38</sup>.

AYM, bu başvuruyu da konu bakımından yetkisizlik nedeniyle kabul edilemez bulmuştur: "*Sosyal güvenlik hakkı, Anayasa'nın 60. maddesinde güvence altına alınmış olmakla birlikte Sözleşme'de düzenlenen bir hak olmadığı açıktır. Dolayısıyla sosyal güvenlik hakkı bağımsız bir hak olarak Sözleşme ve buna ek Türkiye'nin taraf olduğu protokoller kapsamında bulunmadığından, bu hakka yönelik ihlal iddiasının bireysel başvuru konusu yapılabilmesi mümkün değildir*"<sup>39</sup>.

AYM bu kararında Anayasa'nın 10. maddesinde düzenlenen eşitlik ilkesinin ihlal edildiğine yönelik iddiasını da değerlendirmiş ve "*bahsi geçen maddedeki ifadeler dikkate alındığında,*

---

37 İ.Ç., B. No: 2013/439, 16/4/2013, ř 20.

38 Mehmet Hadi Tunç, B. No: 2013/1958, 7/7/2015, ř 18.

39 ř 28.

soyut olarak değerlendirilmesi mümkün olmayıp, mutlaka Anayasa ve Sözleşme kapsamında yer alan diğer temel hak ve özgürlüklerle bağlantılı olarak ele alınması gerekir<sup>40</sup>” diyerek AİHM içtihadını izlediğini ortaya koymaya çalışmışsa da kararın AİHM’in sosyal güvenlik hakkının mülkiyet hakkı ile bağlantısını kurarak dolaylı bir biçimde koruyan yaklaşımı bağlamında eleştiriye açık olduğunu vurgulamak gerekir. Doğrusu Mahkeme AİHM’in yaklaşımını esas almış olsaydı kolaylıkla kabul edilmezlik kararı vermezdi<sup>41</sup>.

AYM’nin konu bakımından yetkisizlik nedeniyle kabul edilemez bulduğu diğer bir başvuru *çalışma hakkına* ilişkindir. Başvurucu, Millî Savunma Bakanlığı bünyesinde sivil memur statüsünde çalıştığını, Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığına naklen atanmak için yaptığı başvurunun bu Bakanlıkça kabul edilmesine rağmen bağlı olduğu idarenin buna muvafakat etmediğini, söz konusu işlemin iptali istemiyle açtığı davanın da reddedildiğini, bu durumun kimsenin zorla çalıştırılmayacağı yasağı ile çalışma hakkı ve adil yargılanma hakkını ihlal ettiğini ileri sürmüştür<sup>42</sup>.

Zorla çalıştırma yasağı ve adil yargılanma hakkı bakımından ihlal bulunmadığını tespit eden AYM, bireyin dilettiği alanda çalışma hakkı ve bireyin çalışma özgürlüğünün Anayasa’nın 48. ve 49. maddelerinde güvence altına alınmış olmakla birlikte AİHS’de düzenlenen haklardan olmadığını belirtmiştir: “Başvurucunun başvuru dilekçesinde ifade ettiği şekilde ihlal edildiğini ileri sürdüğü istediği kamu görevinde çalışma hakkı, Anayasa ve AİHS ve buna ek Türkiye’nin taraf olduğu protokollerin ortak koruma alanına girmediğinden, başvurucunun bu iddiasının ‘konu bakımından yetkisizlik’ nedeniyle kabul edilemez olduğuna karar verilmesi gerekir”<sup>43</sup>.

---

40 § 29.

41 Konuya ilişkin tartışmalar için bkz. Yolcu, S. (2018). *Anayasa Yargısında Sosyal Hakların Korunması*, Ankara: Seçkin Yay., s. 376 vd.

42 Serkan Acar, B. No: 2013/1613, 2/10/2013, § 16.

43 § 25.

Anayasa Mahkemesinin bu kararda AİHM'in konuya ilişkin bir dizi kararına ((*Leander/İsveç*, B. No: 9248/81, 26/3/1987, § 59; *Kosiek/Almanya*, B. No: 9704/82, 28/8/1986, §§ 34,35; *Massa/İtalya*, B. No: 265-B, 24/8/1993, § 26; *Neigel/Fransa*, B. No: 18725/91, 17/3/1997, § 44) atıf yapması ve AİHM'in de kamu hizmetine girme ya da dilediği kamu görevinde çalışma hakkının Sözleşme'de ya da protokollerinde korunan bir hak olmadığını açıkça ifade ettiğini belirtmiş olması önemlidir<sup>44</sup>. Ancak daha önemlisi, önceki kararlarda olduğu gibi bu kararda da medeni ve siyasi bir hakkın kapsamına sokulmayan sosyal ve ekonomik hususların ihlale konu edilmemesidir.

AYM'nin *çalışma hakkına* ilişkin, AİHM kararlarına atıfla kabul edilemez bulduğu bir başka karar, iş akdinin feshine dairdir. Başvurucu, iş akdinin feshedilmesi üzerine iş mahkemesinde açtığı feshe itiraz davasının, 4857 sayılı İş Kanunu'nda belirtilen üç aylık süreye rağmen yaklaşık 40 aylık makul olmayan bir sürede tamamlandığı ve davayla ilgili kesin kararın kendi içinde çelişik olduğu gerekçesiyle hak arama hürriyeti ile çalışma ve sözleşme hürriyetinin ihlal edildiğini ileri sürerek ihlalin tespitiyle uğramış olduğu maddi ve manevi zararın tazminine karar verilmesini talep etmiştir<sup>45</sup>.

AYM kararında ilkin, Anayasa ve AİHS'nin ortak koruma alanı dışında kalan bir hak ihlali iddiasını içeren başvurunun kabul edilebilir olduğuna karar verilmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir. Ancak ardından AİHS ve buna ek protokollerin Sözleşme'ye taraf olan devletlere çalışma hürriyetinin etkili bir biçimde hayata geçirilmesini sağlama şeklinde bir yükümlülük öngördüğünü de ifade etmiştir. Fakat Yüksek Mahkeme'ye göre, "AİHM işe iade ve işten haksız çıkartılma gibi bazı konularla ilgili şikâyetin Sözleşme'de korunan diğer hakları da ilgilendirmesi durumunda, ilgili haklarla bağlantı kurarak bir inceleme yapmaktadır. Başvurucunun başvuru dilekçesinde ifade ettiği ve Anayasa'nın 48. maddesinde yer alan çalışma ve sözleşme hürri-

---

44 § 24.

45 Nesrin Kılıç, B. No: 2013/772, 7/11/2013, § 28.

yeti, Anayasa'da güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerden olmakla beraber, AİHS ve buna ek Türkiye'nin taraf olduğu protokollerden herhangi birinin kapsamına girmemektedir. Başvurucunun çalışma ve sözleşme hürriyeti konusundaki şikâyeti, Anayasa ve Sözleşme'nin ortak koruma alanında olan bir başka hakla bağlantılı da değildir. Dolayısıyla "konu bakımından yetkisizlik" nedeniyle kabul edilemez olduğuna karar verilmesi gerekir"<sup>46</sup>.

Kararın bu kısmıyla ilgili dikkati çeken ve açıkça vurgulanan husus, AYM'nin AİHM'in izlediği yolu betimlemesi ve medeni ve siyasi bir hakla bağlantı meselesinin altını çizmesidir. Ancak gerek bu kararda gerekse ele alınan önceki kararlarda AYM'nin bağlantı meselesini çok da zorlamadığı söylenebilir.

## **B. ANAYASA MAHKEMESİNİN BİREYSEL BAŞVURU KARARLARIYLA SOSYAL HAKLARIN DOLAYLI KORUNMASI YA DA BİREYSEL BAŞVURU KAPSAMINDAKİ HAKLARIN SOSYAL VE EKONOMİK PERSPEKTİFTEN YORUMLANMASI**

Bireysel başvuru yolunun kabulünün ardından AYM, özellikle ilk zamanlarda sosyal hakların başvuruya konu olabilmesi açısından çekingen davranmıştır. Halbuki doktrinde AİHM'in konuya ilişkin yaklaşımı da dikkate alınarak sosyal hakların bireysel başvuruya konu edilebileceğine ilişkin tezler geliştirilmiş, hatta uluslararası organ olarak AİHM'in gidebileceği sınırların, ulusal bir organ olarak AYM tarafından aşılabileceği bile savunulmuştur<sup>47</sup>. Kuşkusuz AYM, AİHM'in sosyal hakların korunması konusunda gidebileceği sınırları aşmış değildir. Ancak bireysel başvuru kapsamındaki hakları sosyal ve ekonomik perspektiften yorumlayarak dolaylı korumayı gerçekleştirmiştir. Çalışmanın bu aşamasından AYM'nin sağladığı dolaylı koruma; önce usuli güvenceler ve ayrımcılık yasağı sonra da sosyal hakların tek tek diğer medeni haklarla

---

46 § 42-44. AYM bu başvuruda başvurucunun Anayasa'nın 36. maddesinde güvence altına alınan makul sürede yargılanma hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir.

47 Şirin, T. (2014). Bir İhtimal Daha Var O Da Ölmek Mi Dersin? (Sosyal İnsan Haklarının Anayasa Şikâyeti Yoluyla Dava Edilebilirliği Lehine Tezler ve Öneriler), içinde VI. *Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu*, İstanbul: Petrol-İş Yay., s. 361.

ilişkilendirilmesi bağlamında ele alınacaktır.

## 1. SOSYAL HAKLARIN USULİ GÜVENCELER VE AYRIMCILIK YASAĞI BAĞLAMINDA KORUNMASI

### a. Usuli Güvenceler Bağlamında Koruma

AİHM'in AİHS'in sağladığı usuli güvenceleri, sosyal ve ekonomik hakların Sözleşme kapsamında korunmasına imkân tanıyan bir teknik olarak öne çıkardığını ve bu kapsamda ücretsiz adli yardımı medeni hukuk davaları bakımından sosyal bir fayda olarak gördüğünü biliyoruz<sup>48</sup>. AYM'nin de aynı yaklaşımı paylaştığı görülmektedir. Atalay Yıldız başvurusunda, iş kazasından kaynaklanan maddi ve manevi tazminat davasında yargılama giderlerini karşılama imkânı olmadığından adli yardım talebinde bulunan başvuru, talebine dayanak belgeleri mahkemeye sunduğunu, mahkemeye taşınmazının olduğu gerekçesi ile talebinin reddedildiğini belirtmiştir. Başvuru, 1999 yılında 1/2 hisse ile aldığı ve aile konutu olarak kullandığı evin yargılama giderlerini ödemeye engel olduğunu belirtmesine rağmen bir gelirin olmaması, yardımlarla geçinebilmesi, pandemi nedeniyle çalışmaması ve bakmakla yükümlü olduğu beş çocuğunun bulunması hususlarının göz ardı edilerek karar verilmesinin adil yargılanma hakkı kapsamındaki mahkemeye erişim hakkını ihlal ettiğini ileri sürmüştür<sup>49</sup>.

AYM, ekonomik ve sosyal durumları itibarıyla yargılama giderlerini ödeme gücünden yoksun olan kişilerin sözü edilen masrafları davanın başında ödemekle yükümlü tutulmaları ya da yargılama sürecinde masraf gerektirecek nitelikteki delillerin dosyaya celbedilmesi için ödeme yapmak zorunda bırakılmalarının mahkemeye erişimlerini imkânsız hâle getirebileceğini veya önemli ölçüde zorlaştırabileceğini belirtmiş-

---

48 Bayra, A. E. (2024). s. 86; Çelik, Ö. (2020). "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Türk Hukukunda Medeni Hak ve Yükümlülüklerle İlişkin Davalarda Ücretsiz Avukat Yardımından Faydalanma Hakkı", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XXIV., S. 1., s. 290 vd.

49 Atalay Yıldız, B. No: 2021/14356, 7/6/2023, § 45.

tir<sup>50</sup>. AYM'ye göre “başvurucunun talep ve itiraz aşamalarında ileri sürdüğü iddiaların doğruluğu araştırılmadan, sırf taşınmaz sahibi olmasından hareketle mali gücünün yargılama giderlerini karşılayacak düzeyde olduğu sonucu çıkarılamaz. Bu durumda mahkemeye erişime yapılan müdahalenin gözetilen meşru amaç ile korunmak istenen hak yönünden gerekli ve orantılı olduğu söylene-  
mez. Somut başvuruda bu durumun başvuru üzerinde aşırı bir yük oluşturduğu ve yapılan müdahalenin ölçüsüz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla Anayasa'nın 36. maddesinde güvence altına alınan adil yargılanma hakkı kapsamındaki mahkemeye erişim hakkı ihlal edilmiştir”<sup>51</sup>.

Adli yardım talebinin reddi kanundan kaynaklansa dahi, ortada başvuru mahkemeye erişimini aşırı derecede zorlaştıran bir durum varsa, AYM mahkemeye erişim hakkının ihlal edildiğini kabul etmektedir. İnşaat işi ile uğraşan başvuru *Kemtaş Tekstil İnşaat Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi*nin inşa ettiği site, idare mahkemesinin revizyon nâzım imar planını iptal etmesine istinaden ilgili belediyelerce alınan kararlar üzerine yıkılmıştır. Yıkım işlemi sonrasında başvuru; fazlaya ilişkin talebi ve dava hakkı saklı kalmak kaydıyla maddi tazminat davası açmış, ardından bilirkişi raporu doğrultusunda maddi tazminat miktarını ıslah etmiş ve ıslah harcını ödeme gücü olmadığını belirterek adli yardım talebinde bulunmuştur. Mahkeme, bu talebi reddetmiş; bu karara yönelik itirazı incelemekle görevli mahkeme de 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 334. maddesine göre özel hukuk tüzel kişilerinin adli yardımdan yararlanabileceğine ilişkin bir düzenleme bulunmadığını belirterek başvuru adli yardım talebinin kesin olarak reddine karar vermiştir.

AYM, öncelikle başvuru bireysel durumu değerlendirilmeden sırf tüzel kişi olması nedeniyle adli yardım müessesesinden yararlanamayacağına ilişkin olarak kanundan kaynaklanan yaklaşımın meşru amacı bulunmadığını ifade

---

50 § 45.

51 §§ 48-49.

etmiştir. Ardından yapılan müdahalenin başvuruçunun mahkemeye erişimini aşırı derecede zorlaştırdığını, hatta imkânsız hâle getirdiğini vurgulamıştır. Nihayetinde de bunun başvuruçunun üzerinde ağır bir külfet oluşturan ölçüsüz bir müdahale olduğunu belirtip başvuruçunun Anayasa'nın 36. maddesinde güvence altına alınan adil yargılanma hakkı kapsamındaki mahkemeye erişim hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir<sup>52</sup>.

### **b. Sosyo-Ekonomik Çıkarların Ayrımcılık Yasağı Bağlamında Koruması**

Başta sosyal güvenlik ve sosyal yardım konuları olmak üzere sosyal haklardan bir kısmının AİHS çerçevesinde ayrımcılık yasağı bağlamında ele alındığı, örneğin AİHM'in işsizler ve engelliler için verilen ödeneklerin vatandaşlığa bağlı tutulması veya bireylerin cinsiyetlerine ilişkin olarak sosyal sigortadan ya da dulluk maaşından mahrum bırakılması gibi vakalarda, 14. maddenin ihlal edildiğine karar verdiği görülmektedir<sup>53</sup>. AİHM kararlarında en dikkat çekici hususlardan birisi Mahkeme'nin ayrımcılık yasağını Sözleşme kapsamındaki hakları tamamlayıcı bir biçimde yorumlamasıdır. Bu eğilim AYM tarafından da paylaşılmaktadır.

Örneğin; HIV pozitif olan bir başvuruçunun bu nedenle iş yerinden uzaklaştırıldığını, daha sonra haksız olarak işten çıkarıldığını ve bu durumun ayrımcı bir muamele teşkil ettiğini ileri sürdüğü, aşağıda çalışma hakkıyla ilgili kısımda ayrıntılı bir biçimde ele alacağımız kararında AYM; başvuruçunun Anayasa'nın 10. maddesine dayanan ihlal iddiasının Anayasa'da güvence altına alınmış, Sözleşme kapsamında olan maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme ve özel hayata saygı hakları ile bağlantılı olarak incelenmesi gerektiği sonucuna varmış<sup>54</sup> ve her iki hakkın ihlal edildiğine karar vermiştir.

---

52 *Kemtaş Tekstil İnşaat Sanayi ve Ticaret A.Ş.*, B. No: 2020/22192, 17/5/2023, §§ 74, 75.

53 Bayra, A. E. (2024). s. 89.

54 *T.A.A.*, B. No: 2014/19081, 1/2/2017, § 63.

Sevda Yılmaz başvurusunda AYM, benzer biçimde görme engelli bir kişinin özel bir bankada maruz kaldığı muamelelerin ayrımcılık yasağının ihlali olduğu iddiası üzerine meseleyi maddi ve manevi varlığın korunması ile bağlantılı bir biçimde ele almıştır. AYM, bu başvuruda ayrıca özel bankanın yapmış olduğu ayrımcı muamele karşısında devletin pozitif yükümlülüğüne de işaret etmiştir.

Bu davada görme engelli olan başvurucu kredi kullanmak amacıyla bulunduğu özel bankada imzasını ne şekilde atacağı belirlenmediğinden uzun süre bekletildiğini, bunun neticesinde sırf görme engelli olması nedeniyle belirli bir ifadeyi yazamadığından bahisle kendisine kredi kullanılmadığını, uzun süre banka şubesinde bekletilerek ayrımcılığa maruz bırakıldığını iddia etmiştir<sup>55</sup>. Başvurucunun manevi tazminat ödenmesi talebiyle açtığı dava ilk derece mahkemesi tarafından kısmen kabul edilmiş, ancak istinaf incelemesi sonucunda somut olayda başvurucunun ayrımcılığa maruz kalmadığı gerekçesiyle davanın kesin olarak reddine karar verilmiştir. Olay, kişinin maddi ve manevi varlığının korunması ve geliştirilmesi hakkıyla bağlantılı olarak ayrımcılık yasağının ihlali iddiasıyla AYM önüne gelmiştir.

AYM, öncelikle eşitlik ilkesinin somut bir ölçü norm olarak ayrımcılık yasağını da içerdiğini vurgulamış, ardından da ayrımcılık yasağının diğer hakların tamamlayıcısı mahiyetinde olduğunu ve Anayasa'daki diğer haklardan biri veya birkaçının kapsamına girmedikçe uygulanmasının mümkün olmadığını belirtmiştir<sup>56</sup>. Bu tespitin ardından somut başvurudaki iddiayı Anayasanın 17. maddesiyle ilişkilendiren AYM, başvurucunun Anayasa'nın 17. maddesi kapsamındaki kişinin maddi ve manevi varlığının korunması ve geliştirilmesi hakkının norm alanına giren bir menfaatinin bulunduğunu tespit etmiş ve bunu Anayasa'nın 10. maddesinde güvence altına alınan ayrımcılık yasağı kapsamında inceleme yapılması için

---

55 *Sevda Yılmaz*, B. No: 2017/37627, 2/3/2023, § 39.

56 § 44.



yeterli görmüştür<sup>57</sup>.

AYM değerlendirmesinde ayrıca somut olayda ayrımcılık yasağının ihlali iddiasına konu müdahalenin kamu otoritelerince değil özel bir banka tarafından gerçekleştirildiğine de vurgu yapmıştır: *“Anayasa’nın 10. maddesinde düzenlenen ayrımcılık yasağı sadece kamu otoritelerine hitap eden bir güvence olmayıp özel kişileri de bağlayan temel bir anayasal ilkedir. Devletin ayrımcılık yasağının özel kişiler tarafından ihlal edilmesini önleme pozitif yükümlülüğü de bulunmaktadır. Bu nedenle somut olay, devletin pozitif yükümlülükleri kapsamında incelenmiştir”*<sup>58</sup>.

Bütün bu değerlendirmelerin ardından AYM, somut olayda başvuruçuya engellilik temelinde yapılan muamelenin haklı bir sebebinin bulunmadığı sonucuna ulaşmış ve bu nedenle Anayasa'nın 17. maddesinin birinci fıkrasında düzenlenen kişinin maddi ve manevi varlığının korunması ve geliştirilmesi hakkıyla bağlantılı olarak Anayasa'nın 10. maddesinde güvence altına alınan ayrımcılık yasağının ihlal edildiğine karar vermiştir<sup>59</sup>.

Karar ayrımcılık yasağının diğer haklardan biri veya birkaçının kapsamına girmediği uygulanmasının mümkün olmadığına vurgu yapması açısından olduğu gibi, insan haklarının yatay etkisi bağlamında da önemlidir.

## 2. SOSYAL HAKLARIN DİĞER MEDENİ VE SİYASİ HAKLARLA İLİŞKİLENDİRİLEREK KORUNMASI

### a. Sağlık Hakkı

Sağlık hakkı, kişinin devletten; sağlığının korunmasını, gerektiğinde tedavi edilmesini, iyileştirilmesini isteyebilmesini bu konuda toplumun/devletin sağladığı imkânlardan faydalanmasını ifade eder. AİHM’in bütüncül yaklaşımını göstermek bakımından iyi bir örnek teşkil eden sağlık hakkı,

---

57 §§ 44, 45.

58 § 51.

59 §§ 73, 74.

AİHM tarafından temelde yaşam hakkı (mad. 2), işkence yaşağı (mad. 3) ve özel hayata saygı hakkı (mad. 8) kapsamında Taraf Devletlerin pozitif yükümlülükleri temelinde ele alınmaktadır. Ayrıca sağlıkla ilgili konular, adil yargılanma hakkı (mad. 6), etkili iç hukuk yollarına başvuru hakkı (mad. 13) ve ayrımcılık yaşağı (mad. 14) ile bağlantılı olarak da değerlendirilmektedir<sup>60</sup>. AYM de hasta bir kişinin uygun olmayan fiziki ve tıbbi koşullarda tutulması, tedavinin zamanında ve gerektiği gibi yapılmaması, sağlıklı çevre koşullarının oluşturulmaması gibi sağlıkla ilgili konuları, bilhassa yaşam hakkı ve kötü muamele kapsamında ele almaktadır.

AYM *Mete Dursun* başvurusunda, tutuklu ve hükümlülerin sağlıkla ilgili hakları arasında fiziksel rahatsızlığı olanlara tıbbi yardımın da bulunduğu işaret etmiştir. Ceza infaz kurumunun koşullarının başvuru sahibinin mevcut hastalığına (ileri derecede astım ve bronşit) uygun olmaması ve bu koşulların düzeltilmesi talebinin reddedilmesi nedenleriyle yaşam hakkının ihlal edildiği iddiasına ilişkin başvuru üzerine AYM, Anayasanın 17. maddesinin üçüncü fıkrasındaki “*Kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tabi tutulamaz.*” şeklindeki kuralın, hükümlü ve tutuklulara yönelik uygulamalar için de geçerlilik taşıdığını, dolayısıyla verilen bir mahkûmiyet kararının veya tutuklama kararının infazında mahkûmlar için sağlanacak şartların insan onuruna saygıyı koruyacak nitelikte olması gerektiğini vurgulamış ve Anayasa’nın 17. maddesinin tutulan kişilere gerekli tıbbi yardımın sağlanmasını da gerektirdiğini ifade etmiştir. Bu yükümlülüğün 17. maddenin devlete yüklediği, özgürlüklerinden mahrum bırakılmış kişilerin fiziksel bütünlüklerini koruma yükümlülüğünden kaynaklandığını belirten Yüksek Mahkeme, gerekli tıbbi yardım olmayışının acil bir tıbbi duruma ya da başvuru sahibinin ağır ve uzun süreli bir acı çekmesine yol açtığı zaman insanlık dışı muamele sayılacağına da işaret etmiştir<sup>61</sup>.

---

60 Karakul, S. (2016). “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Sağlık Hakkı-1”, *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 3., S. 2., s. 174.

61 *Mete Dursun*, B. No: 2012/1195, 18/11/2015, § 81.

Sonuçta Mahkeme, başvuruçunun hastalığı açısından bulundurulacağı ortamın raporlarda belirtilen koşullara uygun olmamasını, onu insan haysiyetiyle bağdaşmayan muameleye maruz bırakıldığı kanaatine varmıştır<sup>62</sup>.

Benzer bir başvuruda hükümlü İ.E. ölümcül bir hastalığa yakalanmış, hastalığının son döneminde yediklerini ve içtiklerini dahi çıkarır hâle gelmiş, hatta bir süre sonra yemek yiyemez duruma düşmüştür. İ.E. ile ilgili bilgiler arasında ameliyatının teşhisten beş ay sonra yapılmış olması da bulunmaktadır. İ.E. için Adli Tıp Kurumundan sağlık durumunun infaz kurumu koşullarına uygun olmadığına dair rapor istenmiş ancak rapor gelmeden İ.E. vefat etmiştir. Anayasa Mahkemesi İ.E.'nin kanser hastalığının ve özgürlükten yoksun kalmanın kaçınılmaz ve doğal sonucu olan sıkıntıdan daha fazla bir sıkıntıya, buna bağlı olarak da insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir muameleye maruz kaldığını vurgulamış ve Anayasa'nın 17. maddesinde güvence altına alınan insan haysiyetiyle bağdaşmayan muamele yasağının ihlal edildiğine karar vermiştir<sup>63</sup>.

İ.E başvurusunda AYM devletin yaşam hakkı ile maddi ve manevi varlığını koruma hakkı konusundaki pozitif yükümlülüğünün altını çizmiş ve bu pozitif yükümlülüğün sağlık alanında yürütülen faaliyetleri de kapsadığını vurgulamıştır. AYM ayrıca pozitif yükümlülüğün etkili bir yargısal sistem kurma biçiminde ifade edilebilecek usuli boyutuna da dikkat çekmiş, bunun tıbbi ihmâl sonucu meydana geldiği ileri sürülen ölüm olayları için de geçerli olduğunu belirtmiştir<sup>64</sup>.

**Murat Karabulut** başvurusunda ise başvuruçunun babasının cezaevinde hükümlü olarak bulunduğu sırada kanser hastası olması sebebiyle cezasının ertelenmesi talebinde bulunmuş, bu talebi Adli Tıp Kurumunca verilen rapor doğrultusunda reddedilmiştir. Başvuruçunun, raporun verilmesinden yaklaşık

---

62 § 100.

63 İ.E., B. No: 2014/5098, 20/12/2017, §§ 109, 110.

64 §§ 63-66.

iki ay sonra babasının vefat etmesi ve raporu veren Adli Tıp Kurumu görevlileri hakkında yürütülen soruşturmada kovuşturmayaya yer olmadığına karar verilmesi nedenleriyle yaşam hakkı ile işkence ve eziyet yasağının ihlal edildiği iddialarında bulunmuştur<sup>65</sup>.

AYM, somut olayda A.K. hakkında cezaevine girmeden önce *akciğer kanseri* teşhisi konulduğunu, tedavi görmeye başladığını, bu durumunun cezaevine girdiği tarihte Cezaevi idaresine bildirildiğini tespit etmiştir. Mahkeme, A.K.nın hastalığının ciddi boyutta olduğuna ve bu durumun zaman ilerledikçe daha da kötüye gittiğinin açık olduğuna da işaret etmiştir. Mahkemeye göre başvuruda çözülmesi gereken mesele, A.K.nın sağlık durumunun vefatına kadar cezaevinde kalmasına ne kadar uyumlu olduğudur<sup>66</sup>.

AYM bu konuda yapılacak incelemede, AİHM kararına (*Farbtuhs/Letonya*, B. No:4672/02, 6/6/2005, § 53) da vurgu yaparak üç unsurun dikkate alınması gereğine işaret etmiştir. Birincisi A.K.nın cezaevinde tutulma koşulları, ikincisi kendisine uygulanan tedavinin yeterliliği, üçüncü ise sağlık durumuna rağmen cezaevinde tutulmasının uygun olup olmadığıdır<sup>67</sup>.

AYM, hastalığın cinsi ve düzeyi ile hastanın yaşına (74) da işaret etmiş ve ölümcül bir hastalığa yakalanan A.K.ya sağlık durumu cezaevi koşullarına uygun olmamasına rağmen sevk edildiği hastanede yatarak tedavi görmesi imkânının tanınmadığını vurgulamıştır. Mahkemeye göre A.K. kanser hastalığının ve özgürlükten yoksun kalmanın kaçınılmaz ve doğal sonucu olan sıkıntıdan daha fazla bir sıkıntıya ve buna bağlı olarak insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir muameleye maruz kalmıştır. Bu durum, Anayasa'nın 17. maddesinde güvence altına alınan "*insan haysiyetiyle bağdaşmayan*" muamele

---

65 *Murat Karabulut*, B. No: 2013/2754, 18/2/2016, § 35.

66 § 67.

67 § 68.

yaşadığının ihlal edildiği anlamına gelmektedir<sup>68</sup>.

Maddi koşullar nedeniyle belirli bir ilaca erişememek de AYM tarafından maddi ve manevi yaşamın korunması hakkının ihlali olarak değerlendirilmektedir. D.B. ve Halil Emre Acar başvurularında AYM, Strensiq isimli ilacın ithali için gerekli masrafın SGK tarafından karşılanmasına ilişkin olarak yargı makamlarınca verilen tedbir kararının uygulanmaması üzerine ilacın bedelinin ilacın ithalinde yetkili olan kuruluşa ödenmesinin derhâl sağlanmasına yönelik tedbir kararı verilmiştir<sup>69</sup>.

### **b. Sağlıklı Çevrede Yaşama Hakkı**

Sağlık hakkının alt kategorilerinden birini de sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı oluşturmaktadır. Tıpkı sağlık hakkı ve yukarıda işaret edilen alt başlıkları gibi sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı da AİHS’de ya da Protokollerinde düzenlenmiş değildir. Çevresel kirliliklerin bireylerin fiziksel ve psikolojik bütünlükleri üzerindeki etkileri bağlamında AİHS mad. 2 (yaşam hakkı) ve mad. 8 (özel hayata saygı hakkı) uygulanma imkânı bulabilmektedir<sup>70</sup>. Ele alacağımız bireysel başvuru kararı bütün bunların yanında, Anayasa’nın 5. maddesine vurgu yapmak bakımından son derece önemlidir.

Karara konu olayda başvurucular, Belediye tarafından köylerinin yakınında bulunan akarsuya bir arıtım yapılmaksızın kanalizasyon bağlandığını ileri sürmüşler; bu sebeple su kirliliği yüzünden köyde yaşayanların ishal, sarılık ve benzeri hastalıklara yakalandığını belirtmişlerdir. Başvuruculara göre bu kirlilik nedeniyle yaşadıkları yerde insan, hayvan ve çevre sağlığı tehlikeye girmiştir. Buna rağmen yaptıkları idari başvuru ve açtıkları iptal davasının haksız yere reddedildiğinden yakınan başvurucular; insan onuru ile bağdaşmayan bu kirliliği işkence olarak gördüklerini, ayrıca yaşanan su kirliliği-

---

68 §§ 86-87.

69 Hira Bilici, B. No: 2019/41507, 22/2/2022; Halil Emre Acar, B. No: 2020/9392, 22/2/2022.

70 Arslan Öncü, G. (2011). *Özel Yaşamın Korunması Hakkı*, İstanbul: Beta Yay., s. 344 vd.

nin etki ve sonuçları nedeniyle sağlıklı yaşam haklarının ihlal edildiğini ileri sürmüşlerdir<sup>71</sup>.

AYM konuya Anayasa'nın üç hükmünü hatırlatarak girmiştir. İlki "Özel hayatın gizliliği" kenar başlıklı 20. maddesinin birinci fıkrasıdır: "Herkes, özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir." İkincisi "Devletin temel amaç ve görevleri" kenar başlıklı 5. maddesidir: "Devletin temel amaç ve görevleri, ... Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır." Üçüncüsü ise Anayasa'nın, yaşama, maddi ve manevi varlığın bütünlüğü ve bunun geliştirilmesi hakkını içeren 17. maddesidir<sup>72</sup>.

AYM kanun güvencesi altında olan yaşama hakkını korumak için Devletin gerekli tedbirleri alması gerektiğini vurguladıktan sonra, bireyin maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartların hazırlanmasının 5. maddeyle devlete düşen pozitif yükümlülüklerden birisi olduğuna işaret etmiş ve bunun Anayasa ve Sözleşme'nin ortak koruma alanında yer alan temel hak ve hürriyetlere ilişkin güvenceler yönünden dikkate alınması gereken çerçeve bir düzenleme olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır<sup>73</sup>.

Buradan özel hayatın korunması hakkına geçen AYM, bu hakkın kapsamına kişiliğin serbestçe geliştirilmesiyle uyumlu birçok hukuksal çıkarın dâhil olduğunu belirtmektedir. Mahkeme'ye göre fiziksel ve ruhsal bütünlük hakkı kapsamında güvence altına alınan hukuksal çıkarlardan biri de sağlıklı bir çevrede yaşama hakkıdır. Normatif dayanağını 56. maddede hükmünde bulan bu hak, Anayasa'nın sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler bölümünde yer almaktadır. Bu haklar ise

---

71 Binali Özkaradeniz ve diğerleri, B. No: 2014/4686, 1/2/2018, §§ 38-39.

72 §§ 40-42.

73 § 43.

başvuru kapsamının dışındadır. Ancak böyle de olsa, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının Anayasa'nın özel hayata ve aile hayatına saygıyı güvence altına alan 20. maddesi ve konut dokunulmazlığını düzenleyen 21. maddesi kapsamında ve söz konusu hükümlerde yer alan hukuksal çıkarlar üzerindeki etkisi dikkate alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir<sup>74</sup>.

Başvurudaki iddiaların işkence ve kötü muamele yasağı ve yaşam hakkıyla bir ilgisi bulunmadığını belirten AYM'ye göre somut olayda başvuruçuların şikâyet ettikleri kanalizasyon suyunun arıtım yapılmaksızın akarsuya dökülmesi kamusal bir tasarruf sonucu gerçekleşmiştir. Başvuruçuların özel ve aile hayatına saygı haklarının ihlaline yol açan bir müdahaleyle<sup>75</sup> Anayasa'nın 20. maddesi ihlal edilmiştir.

### c. Sosyal Güvenlik Hakkı ve Yardım Ödemeleri

Sosyal güvenlik hakkı, sosyal hukuk devletinde geçerli sosyal güvenlik ve sosyal adalet ilkeleri gereğince, toplumdaki yoksul ve muhtaç insanlara, insan onuruna yaraşır asgari yaşam düzeyi sağlamak ve onları korumakla görevli devletten bu yönde gerekli tedbirleri almasını ve teşkilatları kurmasını talep hakkıdır. Sosyal güvenlik hakkı uluslararası insan hakları hukukunun koruma altına aldığı haklar arasındadır. BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, herkesin sosyal sigortayı da içeren sosyal güvenlik hakkını tanımayı devletlere görev olarak yüklemiştir. Aynı eğilim Avrupa Sosyal Şartı tarafından da paylaşılmaktadır. Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı ise sosyal güvenliğin yanında sosyal yardımların da güvenceye kavuşturulmasından söz ederek bu hakka verdiği önemi ortaya koymuştur<sup>76</sup>.

Sosyal güvenlik hakkı AİHS kapsamında korunan haklar arasında yer almamaktadır. Ancak AİHM pek çok kişinin yaşamlarının tamamında veya bir kısmında hayatta kalmak

---

74 § 45.

75 § 52.

76 Bulut, N. (2009) s. 145.

için tamamen sosyal güvenlik ve refah yardımlarına bağımlı olduklarını kabul etmekte ve bireyin iç hukuk kapsamında bir refah yardımı ya da sosyal güvenlik ödencesi için iddia edilebilir bir hakkı olduğu durumlarda, bu menfaatin, 1 No. lu Protokol'ün 1. maddesindeki mülkiyet hakkı bağlamında korunacağını belirtmektedir. Bu bağlamda AİHM, sosyal güvenlik aylıklarının azaltılması, askıya alınması veya kesilmesine ilişkin hususları Protokol 1'in 1. maddesindeki mülkiyet hakkı kapsamında değerlendirmektedir<sup>77</sup>. Aile yardımı ve çocuk yardımı gibi refah yardımları ise AİHS mad. 8 kapsamında da ileri sürülebilmektedir. Bu tür hususlar AİHS mad. 14'teki ayrımcılık yasağı ile bağlantılı olarak mad. 8 altında dava edilebilmektedir. Çünkü bir Sözleşmecî Devlet bu tür yardımları sağlamaya karar verdiğinde, bunu 14. maddeye uygun bir şekilde yani ayrımcılık uygulamadan yapmalıdır<sup>78</sup>. Elbette bütün bunları vurgularken AİHM'in devletlerin sosyal güvenlik politikalarına karışmadığını, sadece bir politika belirlemiş ve bunu yasalaştırmışsa yasanın doğurduğu menfaatin mülkiyet hakkı çerçevesinde değerlendirilmesi söz konusudur. AYM'nin de sosyal güvenlik ve sosyal yardımlarla ilgili başvurularda aynı yolu izlediği söylenebilir<sup>79</sup>.

Bu bağlamda ele alacağımız ilk davada, başkası tarafından evlat edinilen başvuru, öz babasının ölümü üzerine (1996) ama ölümünden dokuz yıl sonra Sosyal Güvenlik Kurumuna başvurarak yetim aylığı bağlanması talebinde bulunmuş ve idare tarafından başvurucuya 1/5/2005 tarihinden itibaren yetim aylığı bağlanmıştır. Başvuru 8/1/2007 tarihli dilekçe ile idareye tekrar başvurmuş ve babasının ölüm tarihinden itibaren birikmiş alacağının hesaplanarak tarafına ödenmesini talep etmiştir. Söz konusu dilekçede başvuru evlatlık verilmesi sebebiyle babasının ölümünden geç haberdar olduğu belirtilmiştir. İdare talebi reddedilmiş, açtığı davalar da beş

---

77 Arslan Öncü, G. (2011). s. 330.

78 a.g.e. s. 333.

79 Bkz. Kethüda, E. (2024). "Sosyal Güvenlik Hakkının Bireysel Başvuru Yoluna Konu Edilebilirliği", *TBB Dergisi*, S. 173., s. 113 vd.



yıllık zamanaşımı süresi içinde başvurulmamış olması nedeniyle geri çevrilmiştir. Başvurucu, yetim aylığına ulaşmasının engellendiğini ve bu suretle mülkiyet ve adil yargılanma haklarının ihlal edildiğini savunmuştur<sup>80</sup>.

AYM, menfi bir olgu olan ölümün duyulmadığı vakiasının ispatına yönelik olarak başvuru tarafından öne sürülen makul ve hayatın olağan akışıyla açık bir biçimde ters düşmeyen açıklamaların yeterli görülmemesinin başvurucuya aşırı ve katlanılamaz bir külfet yüklenmesi sonucunu doğurduğu kanaatine varmıştır. Mahkemeye göre, “ulaşılacak istenen kamu yararının sağlanmasındaki toplumsal menfaat ile başvurucunun mülkiyet hakkının korunmasındaki bireysel yarar arasında kurulması gereken makul denge başvuru aleyhine bozulmuş ve bu da mülkiyet hakkına yapılan müdahaleyi ölçsüz kılmıştır. Bu nedenle Anayasa'nın 35. maddesinde güvence altına alınan mülkiyet hakkı ihlal edilmiştir”<sup>81</sup>.

Bu konuda ele alacağımız ikinci kararda kimya mühendisi olan başvuru özel sektörde çeşitli kuruluşlarda çalıştıktan sonra emekli olmuş, kendisine 1998 tarihinden itibaren yaşlılık aylığı tahsis edilmiştir. Başvuru 2001 yılında Mersin Üniversitesi Tarsus Meslek Yüksekokulunda sözleşmeli öğretim görevlisi olarak çalışmaya başlamış ancak çalışmaya başladığı dönemde de SGK tarafından başvurucuya yaşlılık aylığı ödenmesine devam edilmiştir. Durumun fark edilmesi üzerine SGK tarafından zamanaşımına uğramış olanlar hariç, ödenen aylıkların iadesi gerektiği bildirilmiştir<sup>82</sup>.

AYM, başvuru yeniden çalışmaya başlaması nedeniyle yaşlılık aylığının kesilmesi yönündeki müdahalenin içerdiği meşru amacın dayandığı kamu yararı ile karşılaştırıldığında ölçülü olduğunu değerlendirmiştir. Bununla birlikte AYM, başvurucuya yersiz olarak fazladan ödendiği anlaşılan yaşlılık aylıklarının yasal faizi ile birlikte tahsil edilmesinin

---

80 Yeşim Bullock, B. No: 2014/13223, 20/9/2017, § 31.

81 § 64.

82 Kuddüs Büyükkakılı, B. No: 2014/3941, 5/10/2017, § 14.

özellikle kamu makamlarının kusurunun ağırlığı da gözetildiğinde, başvurucuya şahsi olarak aşırı ve olağan dışı bir külfet yüklediği, bu sebeple söz konusu müdahaleyle kamunun yararı ile başvurucunun mülkiyet hakkının korunması arasında kurulması gereken adil dengenin başvurucu aleyhine bozulduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumda varılan sonuç, Anayasa'nın 35. maddesinde güvence altına alınan mülkiyet hakkının ihlal edildiği şeklindedir<sup>83</sup>.

Bu kararda AYM, AİHM kararlarına da atıfla sosyal adaletin önemine dikkat çekmiş, fakat bunun kural olarak kamu makamlarının -kendi ihmallerinden kaynaklansa bile- hatalı işlemlerini geri almasına engel teşkil etmeyeceğini vurgulamıştır.

Görüldüğü gibi AYM, sosyal güvenlik hakkını değil ama içinde bulunulan sosyal güvenlik pozisyonundan kaynaklanan maddi talepleri mülkiyet hakkı kapsamında korunmaktadır.

Sosyal güvenlik hakkı gibi sosyal yardım konusu da bireysel başvuru konusu yapılabilmektedir. Gerçekten AİHM kararlarında da vurgulandığı gibi günümüzde refah yardımlarına muhtaç olan çok sayıda insan bulunmaktadır. Sosyal devlet ilkesi gereği bu durumdaki kişilere yardımda bulunmanın devletin görevi olduğu kabul edilmektedir. Bu türden yardımların aksadığı ve çeşitli mağduriyetlere yol açtığı bir başvuruda AYM Anayasa'nın 17. maddesinin ihlaline karar vermiştir.

Başvurucu, önceki evliliğinden olan biri 1994 doğumlu, diğeri 1992 doğumlu, beyin felci hastası iki oğlu ve mevcut eşinden olan 2008 doğumlu oğlu ile birlikte, eşinden şiddet gördüğü için 2009 yılında Bursa'dan İstanbul'a taşınmıştır. Bir süre ablasının evinde kalan başvurucu, müracaatı üzerine kirası ve taşınma masrafları İstanbul Valiliği Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı tarafından karşılanarak Tuzla

---

83 § 76.

ilçesinde kiralık bir eve taşınmıştır. Başvurucunun burada bir işe yerleşmesi de sağlanmıştır. Bu arada başvuru 23/8/2010 tarihinde eşi S.K. aleyhine boşanma davası açmıştır. Eşinin yaşadığı yeri öğrenmesi üzerine şiddete maruz kalmış ve yine aynı usul izlenerek başka bir adrese taşınması sağlanmış, işe girmesi konusunda aracılık yapılmıştır. Başvurucuya ikamet bilgilerini açıklamadan resmî işlemlerini yürütebilmesi amacıyla İstanbul Valiliği tarafından bir yazı verilmiş; başvuru- nun ikamet bilgileri gizli tutulmuştur.

Sonunda eşinden de boşanan başvuru son adresinin de eski eşi tarafından tespit edildiğini belirterek yeniden adres değişikliği talep ettiğini ancak talebinin reddedildiğini beyan etmiştir. Başvuru; adres değişikliği talebinin reddi üzerine yaşadığı korku nedeniyle işten ayrıldığını, çocuklarıyla birlikte eve kapandığını, çalışmadığı için yaşadıkları maddi sıkıntı ve şiddet korkusu nedeniyle hem çocuklarının hem kendisinin psikolojik olarak zarar gördüğünü, beyin felci hastası olan 1992 doğumlu büyük oğlu F.B.K.nın bu süreçte depresyona girdiğini ve girdiği depresyon sonucu intihar ettiğini ileri sürmektedir. Başvuru, oğlunun ölümünden sonra adresinin İstanbul Valiliği SYDV tarafından yeniden değiştirildiğini bildirmektedir.

Başvuru; kimlik bilgilerinin değiştirilmesi kararının zamanında uygulanmaması nedeniyle çocuklarıyla birlikte şiddet korkusu içinde yaşamak zorunda kaldıklarını, geçici maddi yardım yapılmasına ilişkin kararın geç uygulanması, kimlik bilgilerinin değiştirilmesi tedbirinin uygulanmasından sonra ilgili kayıtların gereği gibi düzenlenmemesi neticesinde iş bulamaması gibi nedenlerle ekonomik sıkıntılar yaşadığını, çocuklarıyla birlikte kurmaya çalıştıkları aile hayatının korunması yönünde devletin üzerine düşen pozitif yükümlülüklerini yerine getirmekte yetersiz kaldığını belirterek kötü muamele yasağı, özel hayat ve aile hayatının korunması hakkı, adil yargılanma hakkı, etkili başvuru hakkı ve eşitlik ilkesinin

ihlal edildiğini ileri sürmüştür<sup>84</sup>.

AYM, başvurucu ve çocuklarının maddi ve manevi bütünlüklerinin korunması ile geçimlerinin sağlanması noktasında kamu makamları tarafından alınan tedbirlerin gerekli hız ve özende gerçekleştirilmediği, kişinin maddi ve manevi varlığının korunması hakkı kapsamında devlete ait pozitif yükümlülüklerin gereği gibi yerine getirilmediği sonucuna ulaşmış ve Anayasa'nın 17. maddesinde koruma altına alınan maddi ve manevi varlığın korunması hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir<sup>85</sup>.

#### **d. Çalışma Hakkı**

Çalışma, bir yönüyle devletin saygı göstermesi gereken negatif bir özgürlük, diğer yönüyle yeri geldiğinde kişilere yüklenebilecek bir ödev, bir başka yönüyle de herkesin bir işi elde etmeye hakkı olduğunu ifade eden sosyal bir hak. Hakkın sosyal yönüyle bile kapsamı hayli geniştir. Çalışma hakkı bireylere her şeyden önce, bir işe sahip olma hakkı verir. Bunu çalışma karşılığında adil bir ücret alma hakkı izler. Çalışanların onurunun korunması ve çalışma koşullarının elverişli olması da hakkın kapsamına dâhildir. Bu bağlamda iş güvencesine sahip olma, çalışma sürelerinin uygun ölçüde tutulmasını isteme, dinlenme ve boş zaman bulabilme, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uygun işlerde çalıştırılmayı isteme, sosyal ve ekonomik konularla personele ilişkin konularda iş yeri yönetimine katılma gibi hususlar hakkın kapsamını oluşturur<sup>86</sup>.

AİHM uygulamasına bakıldığında çalışma hakkı kapsamındaki konuların, çeşitli hakların (kölelik ve kulluk yasağı, örgütlenme özgürlüğü, özel hayata saygı, din ve vicdan özgürlüğü, ifade özgürlüğü, ayrımcılık yasağı, mülkiyet hakkı) kapsamına yerleştirilerek dolaylı olarak korunduğu görül-

---

84 A.Z.Ö., B. No: 2014/546, 19/12/2017, § 55.

85 AŞŞ 85-86.

86 Bulut, N. (2009). s. 133-135.

mektedir. AİHM kararlarında, bireylerin çalışarak geçimlerini sağlamalarının insan onuru için esas olduğu, sömürücü nitelikte olmayan bir çalışma düzeninin gerekliliği, çalışmanın bireyin kendisini gerçekleştirmenin bir yolu olduğu ve çalışanın işverenin egemenliğine karşı korunması gerektiği hususlarına işaret edilmiş, ancak bu hususların çalışanlar bakımından mutlak hak niteliğinde olmadığı ve başka menfaatlerle çatışma durumunda sınırlamalara tabi tutulabileceğinin altı çizilmiştir<sup>87</sup>.

AYM de çalışma hakkını farklı kişisel hakların kapsamına yerleştirerek korumaktadır. Özel hayatın gizliliği başta gelmektedir. Çalışma hakkına ilişkin bir davada başvuru, lojmanda kalan kadın bir memurdur. Kendisine ait cinsel içerikli görüntülerin rızası hilafına internette yayınlanması üzerine hakkında disiplin soruşturması başlatılarak soruşturma neticesinde devlet memurluğundan çıkarılma cezası ile cezalandırılmıştır. Başvuru görüntülerin lojmanlarında çekilmiş olduğunu, ancak bu görüntülerin lojmanda çekildiği varsayılsa dahi kendisine tahsis edilen lojmanın özel yaşam alanı olduğunu, bu nedenle özel yaşam alanında gerçekleşen ve görevi sırasında vuku bulmayan ya da görevi ile ilgili olmayan bir özel yaşam eyleminden dolayı cezalandırıldığını, bekar bir kadın olarak devlet memuru olduğu ve bahse konu görüntülerin bekar kadın memurların ikamet ettiği memur lojmanlarında çekildiğine vurgu yapılarak cinsiyete dayalı ayrımcılığa tabi tutulduğunu ve böylelikle Anayasa'nın 10., 20. ve 38. maddelerinde tanımlanan haklarının ihlal edildiğini ileri sürmüştür<sup>88</sup>.

AYM kararında özellikle kamu görevlilerinin meslekî yaşamlarıyla da bütünleşen bazı özel hayat unsurları açısından sınırlamalara tabi tutulabileceklerini ve aksine davranışların, davranışın ağırlığına göre cezalandırılabileceğini vurgulamıştır. AYM'ye göre somut olayda, başvuru hakkındaki

---

87 Arslan Öncü, G. (2022). s. 205-208; Kılıçkaya, Z. (2016). "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Anayasa Mahkemesi'nin Bireysel Başvuru İncelemelerinde Çalışma Hakkı", *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 18., S. 2., s. 138 vd.

88 K.Ş., B. No: 2013/1614, 3/4/2014, § 23.

disiplin süreci sonucunda devlet memurluğundan çıkarma cezası almış olması, meslekî hayatı üzerinde olduğu kadar temel geçim kaynağından yoksun kalması nedeniyle ekonomik geleceği üzerinde de önemli bir etki oluşturmakta ve bu yönüyle daha önemli hâle gelmektedir. Başvuru konusu olaya ilişkin disiplin süreci ile idari ve adli makamların karar gerekçeleri göz önünde bulundurulduğunda, başvurucuya verilen disiplin cezası kapsamında, sınırlandırma ile ulaşılabilecek genel yarar ile temel hak ve özgürlüğü sınırlandırılan bireyin kaybı arasında adil bir dengenin sağlanmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla başvurucunun Anayasa'nın 20. maddesinde güvence altına alınan özel hayatın gizliliği hakkı ihlal edilmiştir<sup>89</sup>. Kararda çalışma hakkının özel hayatın gizliliği hakkı bağlamında korunduğu görülmektedir.

Bir başka olayda başvurucunun çalıştığı özel şirketi telefonla arayan bir kişi "*Başvurucunun terör örgütü mensubu olduğu, bombalı eylemde bulunacağı ve iş yeri sahibine yönelik iş yerinde sabotajda bulunacağı*" şeklinde ihbarda bulunmuş, bunun üzerine, başvurucunun sekiz yıldır devam eden iş akdi, işveren tarafından feshedilmiştir. Fesih bildiriminde; başvurucunun V.B. isimli şirket çalışanı ile ilişkisinin olduğu, bu ilişkiyi öğrenen V.B.nin eşinin şirket çağrı merkezini arayarak başvurucunun canlı bomba olduğuna dair ihbarda bulunduğu yapılan iç araştırma ve V.B.nin savunmasından anlaşıldığı belirtilmiş, yapılan ihbar nedeniyle İlçe Emniyet Müdürü'nün şirkette inceleme yaptığı, üretim kaybı, korku gibi huzursuzluk yaratan durumların meydana geldiği ifade edilmiş ancak fesihle başvurucunun iş yerinde başka bir çalışan ile yaşadığı ilişkinin etkili olduğu vurgulanmıştır<sup>90</sup>.

AYM iş akdinin feshini özel hayatla ilişkilendirirken AİHM kararlarına atıf yapmış ve kişinin meslek hayatını etkileyen bir tedbir için öne sürülen gerekçelerin kişilerin özel hayatına ilişkin olmadığı ancak söz konusu tedbirin kişinin özel hayatına yönelik ciddi olumsuz etkilerinin bulunduğu veya bulunma ihtimalinin olduğu durumların konu edildiği baş-

---

89 § 68.

90 H.Ç., B. No: 2017/14907, 30/9/2020, § 8.

vuruların sonuca dayalı yaklaşım kapsamında Sözleşme'nin 8. maddesinin kapsamı içine girebileceğini ifade etmiştir. AYM ayrıca bu bağlamda söz konusu olumsuz etkilere ilişkin değerlendirmede AİHM'in kişinin yakın çevresi üzerindeki özellikle de maddi bakımdan ortaya çıkan sonuçları, diğerleri ile ilişki kurma ve geliştirme olanakları ile itibarı üzerindeki olumsuzluklarının dikkate aldığı<sup>91</sup> altını çizmiştir<sup>91</sup>.

AYM'ye göre işçinin aynı iş yerinde çalışan başka bir işçiyle ilişki yaşaması hâlinde işverenin sadece bu nedene dayanarak iş akdini feshedebileceğini kabul etmek, işçinin demokratik bir toplumda temel haklarına ve özgürlüklerine iş yerinde de saygı gösterilmesi gerektiği yönündeki haklı beklentisiyle uyuşmayacaktır. Bu çerçevede çalışanın diğer bir çalışanla yaşadığı ilişkinin işin yürütülmesini, iş sağlığını ve güvenliğini etkileyip etkilemediği önem taşımaktadır<sup>92</sup>.

AYM, iş yerinde yaşanan ancak işin işleyişine etkisi olmayan her ilişkinin fesih nedeni olacağını doğrudan kabul etmenin, işverenin menfaatleri ile işçinin menfaatleri arasında pozitif yükümlülükler kapsamında devlet tarafından korunması gereken dengenin işçi aleyhine bozulması sonucunu doğuracağı kanaatindedir. Mahkeme'ye göre iki çalışan arasındaki ilişkinin iş akdinin feshi nedeni olarak kabul edilebilmesi için ilişkinin varlığı ve anılan ilişkinin işin yürütülmesine olumsuz etkileri ile birlikte iş akdinin sürdürülmesinin işveren açısından beklenemeyeceğinin işveren tarafından tam olarak ortaya konulması gerekir<sup>93</sup>.

Sonuçta AYM, iş akdinin feshinin işverenin amacına uygun ve orantılı olup olmadığı hususu gözetilerek işveren ile çalışanın çıkarları arasında adil bir denge kuracak özenli bir yargılama yapılmadığı sonucuna varılmış ve Anayasa'nın 20. maddesinde güvence altına alınan özel hayata saygı hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir<sup>94</sup>.

---

91 § 26.

92 § 42.

93 § 43.

94 §§ 46-47.

AYM, özel bir şirkette mağaza sorumlusu olarak çalışan başvurucunun aynı iş yerinde birlikte çalıştığı M.E.nin telefonuna gönderdiği mesajın, M.E.nin telefonuna yüklenen bir uygulama nedeniyle şirketin e-posta hesabına yansması dolayısıyla iş akdinin feshedilmesi dolayısıyla benzer gerekçelerle aynı sonuca ulaşmıştır<sup>95</sup>.

Çalışma hakkı konusunda ele alacağımız son başvuru, sağlık hakkıyla da alakalı olan bir başvurudur. HIV pozitif olan başvurucu, sağlık durumu nedeniyle önce iş yerinden uzaklaştırıldığını, sonra haksız olarak işten çıkarıldığını ve bu durumun ayrımcı bir muamele teşkil ettiğini, hastalığının çalışma hayatına olumsuz bir etkisinin olmadığını, iş ortamında diğer çalışanlar açısından riskli bir durum oluşturmadığının da sağlık raporları ile kanıtlanmış olduğunu, buna rağmen yargı makamlarının davanın reddine ilişkin kararlarında dayandıkları gerekçenin iş bulmasını engelleyeceğini ve bu durumun yüksek bir masraf gerektiren hastalığının tedavisi açısından yaşam hakkını ve tedaviye ulaşma hakkını ihlal edebilecek mahiyette ciddi sorunlara neden olabileceğini, bu nedenlerle Anayasa'nın 10., 17., 20., 35., 36., 40. ve 49. maddelerinde tanımlanan haklarının ihlal edildiğini iddia etmiştir<sup>96</sup>.

Başvuruyu temelde Anayasa'nın 17 ve 20. maddeleri çerçevesinde ele alan AYM, kişinin sağlık durumunun özel hayat ve bilhassa maddi ve manevi varlığı koruma ve geliştirme hakkı ile ilişkisine vurgu yapmıştır. AYM aynı zamanda bu hastalığın, sadece bir sağlık sorunu olmayıp sosyal yaşamda ön yargılarla karşılaşmaları, damgalanmaları ve toplumdandırılmaları gibi problemlere de yol açtığını ve böylece ilgili kişilerin özel hayatının diğer boyutlarını da etkilediğine işaret etmektedir. Mahkemeye göre söz konusu problemlerin, özellikle iş hayatında mevcut olması durumunda kişiler üzerindeki etkileri çok daha yıkıcı olabilmektedir. HIV pozitif kişilerin sırf bu nedenle çalışma hayatından uzaklaştırılmaları,

---

95 Esra Ünlü, B. No: 2018/4144, 25/2/2021, §§ 42-44.

96 T.A.A., B. No: 2014/19081, 1/2/2017, § 49.



bu kişilerin yeniden iş bulmalarını çok zorlaştıracığı gibi oldukça yüksek maliyetli olan ve hayat boyu alınması gereken tedaviye ulaşmalarını zorlaştırarak sağlıkları üzerinde ciddi sorunlar ortaya çıkarabilir. Bunun yanı sıra ücret gelirinden yoksun bırakılarak maddi bağımsızlığı ortadan kaldırılan bireyin kendisini gerçekleştirme ve kendisine ilişkin kararlar alabilme hakkını tam olarak kullanabildiğinden söz etmek oldukça güçtür<sup>97</sup>.

AYM'ye göre işveren ve derece mahkemeleri hastalığın "bulaşıcı" olması hususuna odaklanmış ve sonuçta riskin gerçekleşmemesi için tek çözümü başvuruçunun iş yerinden uzaklaştırılmasında bulmuşlardır. İşverenin iş yerinde başvuruçunun diğer çalışanlar yönünden risk oluşturmayacak bir başka pozisyonda çalıştırılması imkânı tartışılmamıştır. Bilhassa Yargıtay ve İş Mahkemesinin kararlarında, iş yerinde alternatif iş imkânlarının incelenmesi yükümlülüğü konusunda değerlendirme yapılmamış olması nedeniyle başvuruçucu ile işveren arasında çatışan çıkarlar açısından adil bir denge kurulmadığı anlaşılmıştır<sup>98</sup>.

Sonuçta AYM, ilk olarak başvuruçunun haksız bir biçimde işten ayrılmaya zorlandığı yönündeki esaslı iddiasının derece mahkemesi kararlarında hiç incelenmemiş olması, ikinci olarak iş yerinde alternatif iş imkânlarının incelenmesi yükümlülüğü konusunda değerlendirme yapılmaması nedeniyle kişinin maddi ve manevi varlığının korunması ve özel hayata saygı hakları bakımından kamu makamlarının pozitif yükümlülüklerini yerine getirmediği kanaatine varmıştır. Mahkemeye göre bu durum, Anayasa'nın 17. maddesinin birinci fıkrasında yer alan maddi ve manevi varlığın korunması ve 20. maddesinde güvence altına alınan özel hayata saygı haklarının ihlali anlamına gelmektedir<sup>99</sup>.

AYM kimi durumlarda çalışma hakkına yapılan müda-

---

97 § 61.

98 § 99.

99 §§ 100-101.

halelerle ilgili olarak bilhassa iş akdinin feshi durumlarında sendika hakkının ihlaline karar vermekte ve çalışma hakkını bu şekilde korumaktadır. *Aydın Okutucu ve Diğerleri Başvurusunda*, başvuru sahiplerinin de aralarında bulunduğu on beş işçi, işverenin sendikalı işçilere yönelik baskı kurduğu gerekçesiyle üç gün süreyle iş yavaşlatma eyleminde bulunmuş, bunun üzerine işveren başvuru sahiplerinin iş akdini feshetmiştir. AYM, iş akdinin feshinin son çare olması prensibine işaret etmiş, iş sözleşmelerinin sonlandırılmış olmasının başvuru sahiplerine aşırı ve olağan dışı bir külfet yüklediği değerlendirilmesinde bulunmuştur<sup>100</sup>. Yüksek Mahkeme'ye göre "işveren tarafından başvuru sahiplerinin sendika hakkına yapılan müdahale onların ve başkalarının sendika haklarını kullanmaları üzerinde caydırıcı bir etkiye yol açar nitelikte olmasına rağmen, Bölge Adliye Mahkemesi, sendika hakkının gerektirdiği biçimde tarafların menfaatlerini ilgili ve yeterli bir gerekçeyle adil bir şekilde dengelememiş, dolayısıyla devletin pozitif yükümlülüğünün gerektirdiği şekilde yargısal bir değerlendirme yapmamıştır"<sup>101</sup>. Bu nedenle Anayasa'nın 51. maddesinde güvence altına alınan sendika hakkının ihlal edilmiştir.

#### **e. Konut Hakkı ve Barınma**

En yalın ve en temel anlamıyla, her bireyin kendisi veya ailesi adına, devletten minimum yeterlilikte bir konuta erişiminin sağlanmasını istemesi anlamına gelen konut hakkı, bireylerin barınma ihtiyacının karşılanmasını koruma altına alan ve böylece onların yeterli yaşam düzeyi içinde bulunmalarını sağlayan bir haktır<sup>102</sup>. Uluslararası insan hakları belgelerinde korunan bu hak AİHS'de güvence altına alınmış değildir. Fakat AİHM, istisnai durumlarda mağdur edilebilir/dezavantajlı bireylere barınma sağlanması şeklinde bir pozitif yükümlülüğün AİHS md. 8'den kaynaklanabileceği içtihadında

---

100 *Aydın Okutucu ve diğerleri*, B. No: 2020/11279, 24/5/2023, § 46.

101 § 47.

102 Bulut, N. (2009). s. 215.

bulunmuştur<sup>103</sup>. AYM kararlarında ise konut hakkının, maddi ve manevi varlığın korunması ve mülkiyet hakkı bağlamında sınırlı da olsa korunduğu görülmektedir. Yukarıda sosyal yardım konusunda ele aldığımız *A.Z.Ö. başvurusu* konut hakkıyla da ilişkilendirilebilir. Başvurucunun talep ettiği diğer ihtiyaçlarla birlikte kiralık konut talebinin de gecikmeli olarak karşılanması maddi ve manevi varlığın korunması hakkının ihlali sayılmıştır<sup>104</sup>.

Diğer bir örnek ise deprem dolayısıyla kalıcı konut tahsisine ilişkindir. Deprem sebebiyle kalıcı konut yerine prefabrik konuttan yararlandırılan başvurucu yönünden yeterli bir gerekçe gösterilmeden, çelişkili olarak farklı kararlar verilmesi nedeniyle adil yargılanma hakkının, kalıcı konut tahsis edilmemesi nedeniyle de mülkiyet hakkının ve sosyal devlet ilkesinin ihlal edildiği iddialarına ilişkin olarak AYM; konuyu sosyal devlet ilkesi açısından değil mülkiyet hakkı bakımından incelemeyi uygun görmüştür. Mahkeme'ye göre deprem sebebiyle 15/5/1959 tarihli ve 7269 sayılı Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanun'un hükümlerine göre konut edinme yönünde bir meşru beklentisi bulunan bir başvurucu yönünden aradan kırk yılı aşkın bir süre geçtiği hâlde başvuru konusu konuta ait tapu kaydının düzenlenip düzenlenmediğinin araştırılması mülkiyet hakkının ihlali anlamına gelmektedir<sup>105</sup>.

#### **f. Sendikal Haklar**

Genelde örgütlenme ve özelde dernek özgürlüğünün sosyal ve mesleki bağlamda anlatımını ifade eden sendika hakkı<sup>106</sup>, devletin negatif pozisyonunu gerektirmesi bakımından medeni ve siyasi haklara benzetilebilir. Ancak çalışanların korunması ve öteki sosyal hakların hayata geçirilmesi bakımından yerine getirdiği işlev onu bambaşka bir yere oturtur.

---

103 Arslan Öncü, G. (2011). s. 303 vd.

104 *A.Z.Ö.*, § 84.

105 *Sedat Şanlı*, B. No: 2018/6812, 3/7/2019, § 62.

106 Bulut, N. (2009). s. 156.

Çalışanlar, diğer sosyal haklarını sendikal mücadele sonunda elde etmişlerdir. Ancak bu hakkın gerçekten bir anlam ifade edebilmesi için toplu iş sözleşmesi ve grev hakkıyla birlikte düşünülmesi gerekir. Çünkü bu üç hak, bir bütünü oluşturan parçalar gibidir ve bu haklardan birinin olmayışı diğerlerinin etkinliğini önemli ölçüde azaltır ya da ortadan kaldırır<sup>107</sup>.

AİHM başlangıçta toplu pazarlık ve grev haklarının AİHS'nin 11. maddesinin kapsamında olmadığı içtihadında bulunmuş, sözgelimi toplu sözleşmeden kaynaklanan maaş artışları gibi hususları güvence kapsamının dışında değerlendirmiştir. Fakat zaman içinde bu yaklaşımını değiştirmiş ve Sözleşme hükümlerini daha geniş yorumlayarak 11. maddenin toplu sözleşme ve grev haklarını da kapsadığını kabul etmiştir. Mahkeme'nin *Demir ve Baykara Türkiye ile Enerji Yapı-Yol Sen. ve Türkiye* kararları buna örnektir. Enerji Yapı-Yol Sendikası başvurusunda AİHM, greve katıldıkları gerekçesiyle haklarında disiplin cezası verilen üç sendika üyesinin başvurusu üzerine ihlal kararı vermiştir<sup>108</sup>.

Anayasa Mahkemesi de aynı görüştedir. Sendikaca alınan grev kararının Bakanlar Kurulu tarafından ertelenmesinin sendika hakkını ihlal ettiği iddiasına ilişkin başvuru ile ilgili kararında AYM, sendikaların üyelerin mesleki menfaatlerini korumak için gerçekleştirecekleri sendikal faaliyetlerinin Anayasa tarafından korunduğunu vurguladıktan sonra bu hakkın toplu sözleşme ve grev hakkını da kapsadığını belirlemiştir: *"Her ne kadar grev ve toplu sözleşme hakkı bireysel başvuru kapsamında tanınmamış olsa da üyelerinin menfaatlerini korumak için sendikaların kullanabileceği en önemli yollardandır"*<sup>109</sup>.

---

107 Tanör, B. (1978). s. 291.

108 Seymen Çakar, A. (2020). *Sosyal Hakların Gerçekleştirilebilirliği*, İstanbul: Efe Akademi Yay., s. 187.

109 *Birleşik Metal İşçileri Sendikası*, 2015/14862, 9/5/2018, § 40.

## V. SONUÇ

Sosyal haklar hem ulusal hem de uluslararası düzeyde kişisel ve siyasal haklara göre daha zayıf bir koruma mekanizmasına sahip olmuştur. Çeşitli gerekçelerle haklılaştırılan bu durum, hem özgürlüğün gerçek ve somut anlamda tesisi hem de hakların bütünlüğü ilkesi açısından tatmin edici değildir. İdeali sosyal hakların diğer hak kategorileri ile aynı düzeyde korunması ve bu bağlamda sosyal hakların da bireysel başvuruya doğrudan konu edilmesidir. Bu durumun AYM'nin iş yükünü nispi düzeyde artırmak dışında bir sakıncası yoktur. Akla bütçeye yüklenecek mali külfet meselesi gelse de sosyal haklar için öngörülen anayasal sınırlar, bilhassa Anayasa'nın 65 maddesinde yer alan mali kaynakların yeterliliği ölçütü buna engeldir. Fakat doğrusu bu olsa da zamanımızın hâkim siyasi ve iktisadi telakkileri çerçevesinde böyle bir gelişmenin yakın zamanda mümkün olamayacağı görülmektedir. İşte tam da bu noktada devreye, AİHM'in sosyal hakları medeni ve siyasi hakların kapsamına yerleştirerek geliştirdiği dolaylı koruma girmektedir.

AİHM gibi AYM de sosyal hakları medeni ve siyasi hakların kapsamına yerleştirerek korumaktadır. Bu yaklaşımın dayanağı, uluslararası denetim mekanizmalarının, bilhassa da AİHM'in benimsediği bütüncül yaklaşımdır. Hakların bütünlüğü ilkesini tam karşılamamakla birlikte yine de onunla ilişkilendirebileceğimiz bütüncül yaklaşım, medeni ve siyasi haklara içkin sosyo-ekonomik unsurlar olduğu düşüncesine dayanmakta ve bu yolla sosyal haklardan bazılarını belli ölçüde korumaktadır. Bu durum mahkemelerin denetim kapsamındaki hakları dinamik bir biçimde yorumlamalarından kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede geliştirilen “pozitif yükümlülükler” ve “yatay etki” doktrinleri, sosyal hakların medeni ve siyasi haklar üzerinden korunabilmesinin teorik zeminini teşkil etmektedir.

Kararlara bakıldığında AYM tarafından sosyal hakların büyük bir kısmının usuli güvenceler ve ayrımcılık yasağı bağlamında koruma kapsamına alınabildiği görülmektedir. Bu çerçevede AYM, mali gücü yargılama giderlerini karşılayacak düzeyde olmayanlara adli yardım yapılmamasını, bu bir sosyal hak da olsa adil yargılanma hakkı kapsamındaki mahkemeye erişim hakkının ihlali saymaktadır. Ayrımcılık yasağı ise medeni ve siyasi haklar için olduğu gibi sosyal haklar bağlamında da dikkate alınmakta ve ayrımcılık, sosyal ya da ekonomik alanda meydana gelse bile ihlal sebebi sayılmaktadır. Bu kapsamda sosyal güvenlik ya da sosyal yardım hakkı gibi sosyal haklar ayrımcılık yasağı çerçevesinde değerlendirilebilmektedir. AYM, hastalık ve engellilik temelinde yapılan muamelenin haklı bir sebebinin bulunmadığı durumlarda da ayrımcılık yasağının ihlal edildiğine karar vermektedir. Ancak bu noktada dikkat çeken konu, Mahkeme'nin bunu bir medeni hakla ilişkilendiriyor olmasıdır.

Sağlık hakkı devletin pozitif yükümlülükleri temelinde, korumadan en etkili biçimde yararlanan sosyal haktır. Bu hak bir yandan yaşam hakkı, işkence yasağı ve özel hayata saygı hakkı; diğer taraftan ise adil yargılanma hakkı, etkili iç hukuk yollarına başvuru hakkı ve ayrımcılık yasağı kapsamında korunmaktadır. Sağlık hakkının alt kategorilerinden birini teşkil eden sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı da yaşama hakkı ve özel hayata saygı hakkı çerçevesinde koruma görmektedir. AYM'nin bu hakları korurken, yer yer bireyin maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartların hazırlanmasının Anayasa'nın 5. maddesine göre devlete düşen pozitif yükümlülüklerden birisi olduğuna işaret etmesi konumuz açısından son derece anlamlıdır.

Sosyal güvenlik pozisyonundan kaynaklanan maddi talepleri, örneğin yetimlik ya da yaşlılık aylığı ile ilgili istekleri mülkiyet hakkı kapsamında koruyan AYM, sosyal yardım taleplerine ilişkin aksama veya kesintileri maddi ve manevi

varlığın korunması hakkı kapsamında değerlendirmektedir. AYM çalışma hakkını da farklı kişisel hakların kapsamına yerleştirerek korumaktadır. Bu bağlamda öne çıkan haklar, özel hayata saygı, maddi ve manevi varlığın korunması ve sendika hakkıdır. AYM bu haklar aracılığıyla, özellikle kamu görevinden çıkarma ve iş akdinin feshi durumunda çalışanlara güvence sağlamaktadır.

Konut hakkını, çok sınırlı bir biçimde özel hayat ve aile hayatına saygı hakkı ile maddi ve manevi varlığın geliştirilmesi hakkının kapsamına alarak koruyan AYM, konuyu bazan da mülkiyet hakkı ile irtibatlandırmaktadır. Anayasa ve AİHS'in ortak koruma alanında yer almayan toplu sözleşme ve grev hakkı ise sendika hakkı kapsamında koruma görmektedir.

AİHM gibi AYM'nin de medeni ve siyasi hakları sosyo-ekonomik haklar boyutuyla okuması, hakların etkili bir şekilde yorumlanması ve uygulanması açısından olumludur. Ancak burada amacın doğrudan doğruya bir sosyal hakkı korumak olmadığını vurgulamak gerekir. Korunan yine bir medeni ve siyasi haktır. Sosyo-ekonomik çıkarlar bir medeni hakla ilişki kurulabiliyorsa, onun kapsamına dâhil edilebiliyorsa korumadan yararlanabilmektedir. AYM vekaleten görev yapan bir müdüre, o görevi asaleten yürüten birisinin aldığı ücretin verilmemesini, medeni haklar arasında sayılan zorla çalışma yasağı kapsamına sokmadığı için konu bakımından yetkisizlik kararı vermiştir.

Bu noktada sosyo-ekonomik bir menfaatin hangi medeni hakla ve ne ölçüde ilişkilendirilebileceği meselesi önem kazanmaktadır. Doğrusu medeni hakların ekonomik ve sosyal kapsamını tanımlamak ve bu bağlamdaki hak ve yükümlülükleri belirlemek hayli güçtür. Dolayısıyla AİHM gibi AYM'nin de bu noktada zorlanması normal karşılanabilir. Ancak medeni hakları sosyal haklar alanına doğru genişleyecek şekilde yorumlamak, bireyi içinde bulunduğu somut gerçeklik içinde

kavramak ve özgürlüğü bu perspektiften okumak bakımından yine de anlamlıdır. Hakların bütünlüğü ilkesi AYM'nin bu konudaki tutumunu daha da geliştirmesini gerektirir. Böyle bir tutum, AYM'nin benimsediği hak temelli yaklaşımı gerçekten anlamlı kılmak açısından da önemli olacaktır. Çünkü bireysel başvurunun konu bakımından sınırlı olması, doğal olarak kapsam dışında kalan hakların anayasanın yorumuna etkisini sınırlamaktadır.



## KAYNAKÇA

- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali (1989). "Fransız Devriminde Birey Devlet İlişkisi (1789-1794)", *AÜSBFD*, C. 44., S. 3-4., ss. 195-228.
- AKAD, Mehmet (1984). *Teori ve Uygulama Açısından 1961 Anayasasının 10. Maddesi*, İstanbul: İÜHF Yayınları.
- AKAD, Mehmet, DİNÇKOL, Bihterin ve BULUT, Nihat (2023). *Genel Kamu Hukuku*, İstanbul: Der Yayınları.
- AKILLIOĞLU, Tekin (1995). *İnsan Hakları*, Ankara: AÜSBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları.
- ALGAN, Bülent (2008). *Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması*, Ankara: Seçkin Yayınları.
- ARSLAN ÖNCÜ, Gülay (2011). *Özel Yaşamın Korunması Hakkı*, İstanbul: Beta Yayınları.
- ARSLAN ÖNCÜ, Gülay (2022). *Sosyal Devlet ve Küreselleşme Ekseninde Haksız İşten Çıkarılmama Hakkı UÇO-(GG) ASŞ-AİHS*, İstanbul: On İki Levha Yayınları.
- BAYRA, Ersin (2023). "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Yoluyla Sosyal ve Ekonomik Hakların Dolaylı Olarak Korunması Üzerine Değerlendirmeler", *İM HFD*, C. 8., S. 1., ss. 63-113.
- BAYRA, Adem Ersin (2024). "İnsan Haklarının Yatay Etkisi: Temel Haklarının Korunma Düzeyi Bakımından Devletin Konumunu Yeniden Düşünmek", *Anayasa Yargısı Dergisi*, C. 41., S. 1., ss. 151-212.
- BULUT, Nihat (2001). "4709 Sayılı Kanun'la Yapılan Anayasa Değişikliği Çerçevesinde Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanması Rejiminin Birey Devlet İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi", *AÜEHFD*, C. 5., S. 1-4., ss. 37-64.
- BULUT, Nihat (2009). *Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar*, İstanbul: On İki Levha Yayınları.
- ÇELİK, Özlem (2020). "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Türk Hukukunda Medeni Hak ve

- Yükümlülüklerle İlişkin Davalarda Ücretsiz Avukat Yardımından Faydalanma Hakkı”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XXIV., S. 1., ss. 285-327.
- DOĞAN, İlyas (2005). “Alman Öğretisinde İnsan Onuru ve Güncel Sorunlar Hakkında Kısa Bir Giriş”, *S.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 13., S. 2., ss. 51-59.
- EREN, Abdurrahman (2016). “Hukuki Yorum Yöntemleri Açısından Bireysel Başvuru Kararlarının Anayasanın Yorumuna Etkileri”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, C. 33., ss. 231-301.
- ERTAN, İzzet Mert (2015). *Sosyal Hakların Uluslararası Korunması ve Avrupa Sosyal Şartı Sistemi*, İstanbul: Beta Yayınları.
- HAMDEMİR, Berkan (2018). *Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru*, 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları.
- KARAKUL, Selman (2016). “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Sağlık Hakkı-1”, *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 3., S. 2., ss. 169-206.
- KARAN, Ulaş (2007). “Sosyal Hakların Güçlendirilmesi Açısından Bir İmkân: Bütüncül Yaklaşım”, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 40., S. 3., ss. 31-62.
- KAYA, Semih Batur (2022). “İnsan Haklarında Devletin Pozitif Yükümlülüğü: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi Üzerine Bir Analiz”, *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 9., S. 1., ss. 51-72.
- KETHÜDA, Enes (2024). “Sosyal Güvenlik Hakkının Bireysel Başvuru Yoluna Konu Edilebilirliği”, *TBB Dergisi*, S. 173., ss. 95-155.
- KILIÇKAYA, Zeynep (2016). “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Anayasa Mahkemesi’nin Bireysel Başvuru İncelemelerinde Çalışma Hakkı”, *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 18., S. 2., ss. 127-161.
- SEYMEN ÇAKAR, Ayşen (2020). *Sosyal Hakların Gerçekleştirilebilirliği*, İstanbul: Efe Akademi Yayınları.

- ŞİMŞEK, Oğuz (1999). *Anayasa Hukukunda İnsan Onuru Kavramı ve Korunması*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- ŞİRİN, Tolga (2014). Bir İhtimal Daha Var O Da Ölmek Mi Dersin? (Sosyal İnsan Haklarının Anayasa Şikâyeti Yoluyla Dava Edilebilirliği Lehine Tezler ve Öneriler), içinde VI. *Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu* (ss. 341-366), İstanbul: Petrol-İş Yayını.
- TANÖR, Bülent (1978). *Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar*, İstanbul: May Yayınları.
- UYGUN, Oktay (2000). İnsan Hakları Kuramı, içinde Tankuter, Korkut (Ed.), *İnsan Hakları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- YOLCU, Serkan (2018). *Anayasa Yargısında Sosyal Hakların Korunması*, Ankara: Seçkin Yayınları.
- YÜCEL DERİCİLER, Özge (2014). AİHM İçtihatları Çerçevesinde Özel Hayata ve Aile Hayatına Saygı Gösterilmesi Hakkı Bağlamında Sağlık Hakkının Korunması, içinde VI *Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu* (ss. 367-384), İstanbul: Petrol-İş Yayını.

